

Het Veteranenlexicon

Voor een beter begrip van de
belevingswereld van de Nederlandse veteraan

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: In dienst treden en voor de uitzending	5
a. Waarom worden mensen militair?	6
b. Hoe zit de Nederlandse krijgsmacht in elkaar?	6
c. Militaire vorming en opleiding	8
d. Ervaringsthema's	9
Intermezzo: Politieke besluitvorming en inzet van de krijgsmacht	13
a. Hoe komt de inzet van de Nederlandse krijgsmacht tot stand en in welke internationale verbanden opereert de krijgsmacht?	14
b. Historische inleiding op Nederlandse uitzendingen	16
Hoofdstuk 2: Tijdens de dienstdtijd en op uitzending	21
a. Militair in Nederland: voorbereiden op een uitzending	22
b. Op uitzending: wat doen militairen zoal?	23
c. Ervaringsthema's	24
Intermezzo: Veteranenbeleid	31
Hoofdstuk 3: Na de dienstdtijd en na de uitzending	35
a. Terugkeer	36
b. Zorg	38
c. Erkenning en waardering	42
d. Ervaringsthema's	45
Intermezzo: Handvatten en tips voor een goed gesprek	49
Index	53
a. Overzicht Nederlandse missies	54
b. Begrippenlijst	55
c. Overzicht militaire rangen	58
d. Trefwoordenregister	62
e. Bronnenlijst	64

Colofon

Auteurs: Arjen van Lil & Bart Nauta

Ontwerp: Mooijontwerp

Een publicatie van ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen

2024

Inleiding

Als behandelaar, verzorger of hulpverlener kan het lastig zijn om bepaalde woorden, uitspraken en uitdrukkingen van militairen te begrijpen. Militairen spreken hun eigen taal, zo wordt wel eens gezegd. Niet iedereen heeft kennis over hun leefwereld paraat. Met dit lexicon wordt deels in die kennis voorzien. Het biedt een overzicht van historische en culturele informatie, bepaalde woorden of termen die verwijzen naar de militaire leefwereld, en belangrijke ervaringsthema's die veelvoorkomend zijn in het militaire beroep.

Het Veteranenlexicon is bedoeld als handreiking voor alle zorgverleners die te maken hebben met militairen en veteranen. Het is bedoeld voor maatschappelijk werkers, huisartsen, psychologen, psychiaters of verplegers. Daarnaast is het Veteranenlexicon relevant voor andere mensen die in hun werk op een of andere manier met veteranen te maken krijgen, zoals beleidsmedewerkers bij gemeenten of de overheid. Door het schetsen van de belevingswereld én het bieden van praktische handvatten en achtergrondinformatie geeft het lexicon een overzicht van zaken die je helpen om een brug te slaan in het contact met een militair.

Het kan opvallen dat in dit lexicon de nadruk ligt op zorg en ondersteuning, en daarmee op de belastende ervaringen tijdens de uitzending en in het leven daarna. Dit komt doordat het lexicon zich voornamelijk (maar niet uitsluitend) richt op zorg- en hulpverleners. Deze benadering zou de indruk kunnen wekken dat veteranen over het algemeen veel belasting hebben ervaren. Toch is het van belang te benadrukken dat het merendeel van de veteranen goed functioneert en hun leven na de uitzending op een positieve manier heeft voortgezet.

De structuur van het Veteranenlexicon is chronologisch opgebouwd met het oog op de ervaringen die een (uitgezonden) militair tijdens zijn/haar carrière opdoet. Dit betekent dat de hoofdstukken achtereenvolgens de ervaringen van militairen voor, tijdens en na de uitzending behandelen.

De meeste nadruk wordt gelegd op ervaringen van militairen die met die fases van hun loopbaan verband houden. Daarbij zijn we ons ervan bewust dat het lastig is om ervaringen te generaliseren. Wat voor de één geldt, zoals zich erkend voelen door de maatschappij, kan door een ander heel anders worden ervaren. Het lexicon poogt daarom niet om volledig te zijn maar geeft een indruk van de belangrijkste ervaringen, gebeurtenissen en historische missies.

In het eerste hoofdstuk, 'In dienst treden en voor de uitzending', zal aandacht worden besteed aan de beweegredenen van mensen om militair te worden, aan hoe Defensie is ingericht, en aan militaire vorming en opleiding. In het tweede hoofdstuk, 'Tijdens de dienstdienst en op uitzending', ligt de nadruk op de voorbereiding voor een uitzending en op de verschillende gebeurtenissen en ervaringen die een uitzending over het algemeen kenmerken. Het derde hoofdstuk, 'Na de dienstdienst en na de uitzending', staat in het teken van het leven na de uitzending. In dit onderdeel is aandacht voor de verschillende vormen van ondersteuning en zorg voor veteranen, en initiatieven ter bevordering van erkenning en waardering.

Tussen de hoofdstukken bevinden zich intermezzo's. Die bieden achtergrondinformatie over de totstandkoming van militaire inzet, met aandacht voor politieke besluitvorming en internationale samenwerkingsverbanden. Het Nederlandse veteranenbeleid zal ook in een intermezzo worden toegelicht. We gaan hier in op de vraag waarom de één na een uitzending wel de veteranenstatus heeft en de ander die langdurig buiten de Nederlandse grens diende niet. Het is belangrijk om te begrijpen hoe dit werkt en wat dit voor de militair betekent. In het lexicon zullen wij de woorden militair en veteraan door elkaar gebruiken.

De geschiedenis van Nederlandse missies is omvangrijk en het Veteranenlexicon richt zich, met het oog op de toekomst, vooral op de jongere veteraan. Daarom beperken we ons steeds tot een selectie van uitzendingen in de recente geschiedenis en geven we kijk-, lees- en luistertips voor verdere informatie. Ook geven we handvatten voor een gesprek met een veteraan. Dit zijn bepaalde gedragingen en vragen die je in een gesprek kan stellen, die zorgen voor beter inzicht in de leefwereld van de veteraan. Aan het einde van het Veteranenlexicon bieden we een lijst woorden en uitdrukkingen. Deze is opgedeeld in twee delen, te weten 1) een begrippenlijst waarin veelgebruikte militaire termen en jargon worden uitgelegd en 2) een trefwoordenregister waarin de belangrijke onderwerpen en thema's uit dit lexicon alfabetisch staan opgesomd.

Dit lexicon is opgesteld aan de hand van gesprekken met ervaren zorgprofessionals en veteranen en literatuuronderzoek. Citaten in de tekst zijn uit deze gesprekken afkomstig, alsmede artikelen uit *Impact Magazine* en *Dat ene Dilemma* (2020). Achterin het lexicon is een bronnenlijst opgenomen.

01

In dienst treden en voor de uitzending

Militair worden geldt voor velen als een belangrijk moment in hun leven. Veel trainingen en opleidingen moeten ervoor zorgen dat de militair straks in noodsituaties kan opereren. In dit eerste hoofdstuk wordt aandacht besteed aan dit traject en uitgelegd hoe de Nederlandse krijgsmacht in elkaar steekt. Ten slotte worden enkele ervaringsthema's toegelicht.

A. Waarom worden mensen militair?

Iedere militair zal een ander antwoord geven op de vraag waarom hij of zij militair is geworden. Veelvoorkomende antwoorden zullen wijzen op een drang naar avontuur: om iets van de wereld te willen zien. Militairen zijn doeners, mensen die iets willen beleven en die zich graag fysiek en mentaal willen uitdagen. Sommigen geven aan ook bij te willen dragen aan vrede en veiligheid in de wereld. Ze willen een verschil maken. Maar anderen voelen zich ook aangetrokken tot de spannende, uitdagende en uitzonderlijke kanten van oorlog, gevaar en geweld. Militairen komen soms uit een 'militaire familie' en volgen zo de voetsporen van hun ouders en/of grootouders.

Daarnaast is militair zijn ook een beroep en een carrière: er spelen dus ook financiële redenen om militair te worden. Defensie geldt over het algemeen als een stabiele werkgever. Defensie biedt een diepgaande collegiale verbondenheid, een haast nieuwe leefwereld, een nieuw sociaal systeem en, zo ervaren velen, een nieuwe familie. Werken bij Defensie kan aantrekkingskracht hebben op mensen die zijn opgegroeid in een onprettige thuissituatie. Als hulpverlener kan het nuttig zijn om op de hoogte te zijn van de achtergrond van de militair en zijn/haar redenen om militair te worden.

Veel mensen waren nog jong toen zij zich aanmeldden bij de krijgsmacht. Dat deden ze op 17-jarige leeftijd, direct nadat ze klaar waren met de middelbare school. Sommigen zullen achteraf toegeven niet precies geweten te hebben waar ze aan begonnen.

Veel veteranen die vanaf 1979 en in de jaren '80 en '90 naar Libanon of voormalig Joegoslavië zijn uitgezonden, waren dienstplichtige militairen. Wel moesten ze vrijwillig instemmen met hun uitzending. In de jaren '90, tijdens de conflicten in voormalig Joegoslavië, werden vooral beroepsmilitairen uitgezonden. Tot 1997 waren alle jongens ouder dan 18 in principe verplicht tot militaire dienst (met uitzonderingen). De dienstplicht bestond al langer, maar had tijdens deze periode met name te maken met de Koude Oorlog (1945-1991). In die periode was een grote krijgsmacht nodig in verband met een eventueel militair treffen met de voormalige Sovjet-Unie (en haar bondgenoten in het Warschaupact). Daarom waren veel militairen gelegerd in West-Duitsland, vooral in Seedorf. Seedorf was een grote Nederlandse militaire basis dichtbij de grens tussen West- en Oost-Duitsland. De Nederlandse militairen oefenden daar voor een mogelijke aanval door de Sovjet-Unie. Tijdens de dienstplicht werden ze onderwezen in het militaire vak, waarin samenwerking en discipline centraal stonden. De dienstplicht bestaat nog steeds, inmiddels ook voor vrouwen, maar is opgeschort: mensen worden niet opgeroepen.

B. Hoe zit de Nederlandse krijgsmacht in elkaar?

De Nederlandse krijgsmacht valt onder het Ministerie van Defensie. Het ministerie is verantwoordelijk voor de bescherming van Nederland en de overzeese gebieden. Het ministerie wordt politiek geleid door de minister van Defensie, bijgestaan door staatssecretarissen. Ambtelijk staat het ministerie onder leiding van de secretaris-generaal.

De Commandant der Strijdkrachten (CDS) is de hoogste militair binnen Defensie en de belangrijkste militaire adviseur van de minister, en de tussenpersoon tussen de politiek en de krijgsmacht. Bij de CDS berust de militaire leiding.

De Nederlandse krijgsmacht heeft vier krijgsmachtdelen: de Koninklijke Landmacht, de Koninklijke Marine, de Koninklijke Luchtmacht en de Koninklijke Marechaussee. Hoewel de krijgsmachtdelen zelfstandig kunnen opereren, werken ze vaak *interservice* samen. Binnen de krijgsmachtdelen zijn er verschillende wapens, dienstvakken en eenheden van andere strekking. Dit zijn groepen militairen die zich hebben gespecialiseerd in een bepaald vakgebied en vergelijkbare taken uitvoeren, zoals de infanterie, maar ook de geneeskunde of verbindingen.

De Koninklijke Landmacht draagt op de grond bij aan veiligheid, desnoods met gevechtsoperaties. Kern van de gevechtskracht vormen drie brigades (eenheden van ca. 2.000-3.000 militairen), namelijk: 11 Luchtmobiele Brigade, 13 Lichte Brigade en 43 Gemechaniseerde Brigade. Het Korps Commandotroepen (KCT) zijn de Special Forces van de Koninklijke Landmacht en voert speciale operaties uit, zoals verkenningmissies of evacuaties. Ook biedt de Landmacht, net als de overige krijgsmachtdelen, humanitaire hulp en ondersteuning bij rampen.

De Koninklijke Marine zet zich in met een vloot, helikopters en mariniers op en vanuit zee. De Marine beveiligd het Nederlandse zeegebied, kustgebieden, havens en scheepvaartroutes. In het bijzonder beschermt de Marine de internationale handelsvloot en Nederlandse koopvaardij schepen tegen piraterij. In Nederland en in het buitenland biedt de Marine ook humanitaire hulp en ondersteuning bij rampen. Ook het Korps Mariniers behoort tot de Marine. Het Korps treedt met grondtroepen en Special Forces (MARSOF, Netherlands Maritime Special Operations Forces) op in oorlogvoering en humanitaire hulpverlening, geheime verkenningen en terreurbestrijding. De benaming marinier – gereserveerd voor een militair uit het Korps Mariniers – wordt vaak verward met ‘gewoon’ marinepersoneel, zoals een matroos.

De Koninklijke Luchtmacht beschikt over vliegtuigen, helikopters en andere wapensystemen. De Luchtmacht verzorgt onder meer het transport van militairen en materieel en verleent hulp bij humanitaire rampen. Denk bijvoorbeeld aan het Hercules transportvliegtuig of de Chinook, een transporthelikopter. De Luchtmacht ondersteunt bij militaire operaties vanuit de lucht met gevechtshelikopters en -vliegtuigen, zoals de Apache gevechtshelikopter en de F-35 straaljager (ook wel bekend als de Joint Strike Fighter) die de de F-16 straaljager recent heeft opgevolgd.

De Koninklijke Marechaussee is een politiekorps met militaire status. De medewerkers zijn qua takenpakket zowel militair als politieman of -vrouw. De Marechaussee is zowel in Nederland als wereldwijd inzetbaar op belangrijke plaatsen, zoals bij de beveiliging van luchthavens en de Tweede Kamer. Maar ook aan de buitengrenzen van Europa en in oorlogs- en crisisgebieden. Ook treedt de Marechaussee op als politie binnen de gehele defensieorganisatie. Daarnaast heeft ook de Marechaussee haar eigen Special Forces, de Brigade Speciale Beveiligingsopdrachten (BSB). De BSB beschikt over beveiligings-, observatie- en arrestatieteams.

Ieder krijgsmacht(onder)deel heeft zijn eigen cultuur en onderling heerst er soms rivaliteit. Dat komt vaak tot uiting in de stereotypingen die militairen van het ene krijgsmacht(onder)deel hebben tegenover een ander (onder)deel. Dat gebeurt vaak met veel humor.

Zo worden mariniers ook wel ‘vissticks’ genoemd. Infanteristen van de Landmacht worden aangeduid als ‘kanonnenvoer’ of ‘groene klont’. De militairen van de Marechaussee, het politiekorps, heten dan weer ‘blauwen’ of ‘flitsers’. Militairen van de Luchtmacht zijn in de ogen van andere krijgsmachtdelen verwend met duur speelgoed. Zo leidde de miljardeninvestering in het F-35 jachtvliegtuig tot de nodige discussie, ook in de politiek. Ook het Korps Mariniers en Korps Commandotroepen dagen elkaar geregeld uit over wie de beste Special Forces zijn. Dat er rivaliteit bestaat tussen krijgsmachtdelen staat nauwe samenwerking niet in de weg. Zo werkt het KCT nauw samen met de Special Forces van het Korps Mariniers, de MARSOF.

C. Militaire vorming en opleiding

Wanneer mensen militair willen worden, geven ze aan voor welke (soort) functie ze solliciteren. Na het indienen van de sollicitatie volgt de keuring. Deze bestaat uit een psychologische keuring, waarin de achtergrond, thuissituatie en motivatie om militair te worden centraal staan, en de aanstellingskeuring, waarin medische en fysieke onderzoeken en tests plaatsvinden. Ten slotte voert de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD) een veiligheidsonderzoek uit, om te kijken of de sollicitant geen bezwaarlijke overtredingen of gedragingen in het verleden heeft begaan. Ook kan een gesprek met een aanstellingscommissie tot de procedure behoren als iemand solliciteert naar een officiersfunctie.

Na het doorlopen van het sollicitatieproces zijn mensen die bij Defensie als militair willen beginnen, verplicht tot het volgen van twee opleidingen: de Algemene Militaire Opleiding (AMO) en de Functie Opleiding (FO). De AMO duurt nu vier maanden en vindt plaats op de betreffende trainingslocatie van het krijgsmachtonderdeel waarvoor iemand zich heeft aangemeld. De Landmacht heeft bijvoorbeeld scholen in Assen, Oirschot en Arnhem, de Luchtmacht heeft een school op vliegbasis Woensdrecht. Bij aankomst wordt de spijkerbroek omgeruild voor het militaire gevechtspak. Iedereen ziet er hetzelfde uit en doorloopt grofweg hetzelfde traject. Tijdens de AMO leren aankomend militairen basisvaardigheden, zoals schieten, kaartlezen, militaire ethiek en gevechtstactieken. Ze gaan ook op bivak: een periode van ongeveer een week waarin ze het veld in gaan en daar hun aangeleerde vaardigheden in praktijk brengen.

Wanneer mensen de AMO hebben voltooid stromen ze door naar de Functie Opleiding (FO). De FO duurt drie tot zes maanden en is gericht op het vak dat militairen binnen Defensie willen gaan uitoefenen. Binnen de FO worden militairen bijvoorbeeld opgeleid tot monteur, verbindelaar (militair verantwoordelijk voor radio- en netwerkverbindingen) of verpleegkundige. Nog complexere specialistische functies, zoals vlieger bij de Koninklijke Luchtmacht of operator bij het Korps Commandotroepen, hebben een langere opleiding, zoals de VCO (Vervolg Commando Opleiding). Die kan tot wel vier jaar duren.

De militaire opleiding verandert burgers in militairen. Het is een intensieve opleidingsperiode waarin mensen veel nieuwe dingen aanleren en er een sterk groepsgevoel wordt gekweekt. Het aanleren van drills (oefeningen), het opvolgen van bevelen en het snel uitvoeren van taken zijn belangrijk.

Militaire vorming gaat verder dan enkel de opleiding en betreft ook het internaliseren van militaire gedachten, vaardigheden en competenties. Het kan iemands overtuigingen vormen: het 'maakt' je militair. Zo kan het ook opvallen dat de gedragingen en het taalgebruik van een militair wat hoekig of direct zijn (in 'Handvatten en tips voor een goed gesprek' gaan we hier verder op in).

De Marine, Landmacht, Luchtmacht en Marechaussee hebben ieder hun eigen officiersopleidingen om soldaten op te leiden voor leidinggevende functies. In Breda worden zogeheten cadetten opgeleid tot officier aan de Koninklijke Militaire Academie (KMA) en in Den Helder worden zogeheten adelborsten opgeleid tot officier aan de Koninklijk Instituut voor de Marine (KIM). Beide officiersopleidingen maken deel uit van de Nederlandse Defensie Academie. Defensie kent verder nog een scala aan specifieke (vakgerichte) opleidingen, zoals de Koninklijke Militaire School (KMS) en de Koninklijke Militaire School Luchtmacht (KMSL). Aan het einde van het lexicon is een overzicht van militaire rangen te vinden. Binnen Defensie zijn naast militairen en burgers ook reservisten werkzaam: burgers die op vrijwillige basis na een relatief korte militaire training een militaire functie vervullen naast hun civiele baan of studie. Oud-beroepspersoneel is ook welkom om zich aan te melden als reservist. Reservisten worden ingezet bij trainingen, crisissituaties, rampbestrijding en bij beveiligings- en bewakingstaken, met name in Nederland. Waar nodig kunnen reservisten ook internationaal ingezet worden. Sommige reservisten hebben specifieke kennis en ervaring waarmee ze de krijgsmacht ondersteunen, vooral bij operaties in het buitenland. Denk hierbij aan wegen- en waterbouwkundigen, cyberspecialisten, juristen, economen of tolken.

Reservisten kunnen onderdeel zijn van het 1 Civiel en Militair Interactiecommando. In die hoedanigheid werken zij samen met burgers en maatschappelijke organisaties in het uitzendgebied, zoals gebeurde in Irak en Afghanistan. Dit wordt ook wel civiel-militaire samenwerking genoemd (afgekort als CIMIC). Dan werken Nederlandse militairen samen met de lokale bevolking aan het bouwen en onderhouden van de infrastructuur, aan economische ontwikkeling, openbaar bestuur of mensenrechten en gezondheidszorg. Een ander onderdeel van CIMIC bestaat uit reservisten met culturele of educatieve deskundigheid die zich in de lokale cultuur verdiepen, de lokale gebruiken aan hun collega's uitleggen of contact onderhouden met de lokale bevolking.

"Ik ben een doener. Ik houd van actie en van afwisseling. Het leger is stoer en no-nonsense. Dat trok me." - Afghanistanveteraan

D. Ervaringsthema's

De militaire vorming en opleiding omvatten een intensieve periode waarin individuen worden klaargestoomd voor het militaire beroep. Hoewel het een zware periode is, kijken veel mensen terug op goede herinneringen en soms zelfs met nostalgie. In deze paragraaf worden enkele ervaringsthema's belicht die centraal staan in deze periode, maar die ook in bredere zin relevant zijn voor het begrijpen van de militaire cultuur.

Conservatieve cultuur

De militaire cultuur is in sociaal opzicht behoudend, wat kan leiden tot een omgeving die nog niet altijd voldoende openstaat voor diversiteit en inclusiviteit. De focus binnen de krijgsmacht ligt vooral op uniformiteit, wat ertoe kan leiden dat afwijkingen van de norm minder snel worden geaccepteerd.

De defensieorganisatie heeft moeite met het integreren van diverse perspectieven, van meer vrouwen in de organisatie, etnische en culturele achtergronden, en van lhbt'ers op de werkvloer. Defensie zet zich vandaag de dag sterk in om diversiteit en inclusiviteit in de organisatie te bevorderen.

Door kameraadschap ervaren militairen een sterke betrokkenheid bij de defensieorganisatie. Deze verbondenheid heeft echter ook een schaduwzijde: medewerkers die niet aansluiten bij de dominante cultuur binnen hun eenheid of afdeling, kunnen te maken krijgen met sociaal ongewenst gedrag, zoals pesten, roddelen en discriminatie. Vrouwen, etnische minderheden en lhbt'ers ervaren hierdoor vaker negatieve situaties.

De krijgsmacht is van oudsher een mannenbolwerk, waarin eigenschappen als fysieke en mentale kracht, assertiviteit en zelfbeheersing worden benadrukt. Deze eigenschappen worden geassocieerd met mannelijkheid. Hoewel deze cultuur geleidelijk verandert, kan de sterke focus op mannelijkheid leiden tot het idee dat kwetsbaarheid een zwakte is, waardoor er minder ruimte is voor het uiten van persoonlijke problemen. Sommige militairen zullen daarom niet snel aankloppen voor zorg.

De nadruk op mannelijkheid draagt ook bij aan een cultuur waarin onder andere vrouwelijke militairen zich soms minder erkend of gewaardeerd voelen. Dit kan een voedingsbodem zijn voor seksistische opmerkingen en seksueel grensoverschrijdend gedrag.

Discipline

Het uitgangspunt van de militair is dat hij/zij in vervreemdende en riskante situaties snel en adequaat kan optreden. Om op iedere uitdagende situatie voorbereid te zijn, zijn drills en discipline daarom belangrijke aspecten van de militaire vorming. Goed voor je spullen zorgen, op tijd zijn, regels navolgen, bevelen opvolgen en verantwoordelijkheid dragen: dit zijn belangrijke componenten van militaire discipline. Een verzorgd uiterlijk kan daarbij net zo belangrijk zijn als respectvol en integer zijn – tegenover anderen, maar ook tegenover jezelf. Militaire discipline wordt tijdens de dienstdienst ingeprent en veel ex-militairen houden dit nog hoog in het vaandel in hun leven na dienstdienst.

Hiërarchie

De militaire organisatie is hiërarchisch. Door middel van een uitgebreid systeem van rangen worden militairen van elkaar onderscheiden. Deze rangen zijn zichtbaar op het uniform. In principe moet een lagere rang altijd verantwoording afleggen aan een hogere rang. Deze hiërarchie heeft ten doel dat de mensen met de meeste kennis en ervaring de belangrijkste besluiten nemen. Dit draagt bij aan duidelijkheid, en duidelijkheid is veiligheid. De hoogste in rang bepaalt: tijdens een vuurgevecht of andere gevaarlijke situatie is er geen tijd voor discussie. Binnen de militaire vorming is dit een centraal thema.

Militairen komen de krijgsmacht doorgaans via een lage functie binnen. Zo geldt de functie als soldaat of matroos (bij de Marine) als basisfunctie en kunnen militairen vervolgens opklimmen. De Luchtmacht wordt over het algemeen getypeerd als een meer technisch en minder hiërarchisch krijgsmachtdeel. Vanuit vergelijkend internationaal perspectief geldt dat de Nederlandse krijgsmacht relatief minder hiërarchisch is, gekenmerkt wordt door overleg en dienend leiderschap, en er nadruk ligt op het benutten van kennis en expertise van individuen, ongeacht hun rang.

Groepsbelangen en kameraadschap

In de krijgsmacht is het individuele belang ondergeschikt aan de groep. Militairen worden getraind om individuele belangen opzij te zetten ten gunste van het functioneren van de groep. Teamwork is essentieel om complexe operaties uit te voeren. Het ontwikkelen van individuele competenties wordt ook aangemoedigd en gefaciliteerd. Denk hierbij aan individueel optreden met grote besluitvaardigheid en moed, wat in sommige gevallen ook erkend en gewaardeerd wordt met een militaire onderscheiding. Kameraadschap bindt individuen op haar beurt tot een team. Veel veteranen geven na hun militaire loopbaan aan nergens een diepere band met hun collega's te hebben gevoeld, dan bij Defensie. De meesten kijken hier vele jaren later nog positief op terug en waarderen hun tijd bij Defensie als een levensvormende ervaring.

Ontberingen en uitdagingen tijdens trainingen en/of uitzendervaringen creëren een sterke band, wat leidt tot diep wederzijds vertrouwen en vriendschap. Dit kan ook leiden tot wederzijdse 'bescherming', waardoor bepaalde (gevoelige) zaken of moreel overschrijdend gedrag door de groep verzwegen wordt.

Tradities

De Nederlandse krijgsmacht staat bol van tradities die vaak een oorsprong in een ver verleden hebben. Tradities zijn belangrijk voor de identiteit van de militair, en voor de identiteit van het krijgsmacht(onder)deel, zoals een regiment, waartoe hij of zij behoort. Tradities versterken ook kameraadschap en zorgen voor onderlinge verbondenheid. Er zijn vele vormen van tradities. Van ontgroeningen die flink wat incasseringsvermogen vragen (en voor een buitenstaander soms grensoverschrijdend kunnen overkomen) tot het zingen van liederen, die vaak per krijgsmacht(onder)deel, opleiding of bijvoorbeeld regiment verschillen. Ook onderscheidingen vormen een belangrijke traditie binnen de krijgsmacht. Binnen krijgsmacht(onder)delen, specifieke eenheden of wapens en dienstvakken (zoals cavalerie en logistiek) worden tradities normaliter doorgegeven aan nieuwkomers.

Morele waarden

Rekruten worden binnen defensie ondergedompeld in een nieuw moreel systeem. Nieuwe morele waarden worden er aangeleerd, zoals de onbaatzuchtige inzet voor het grotere militaire geheel en het directe team. De beroepsethiek komt naast de persoonlijke moraal te staan. De vorming is erop gericht dat militairen voorbereid zijn om tijdens militaire inzet complexe taken te moeten uitvoeren. Militairen kunnen daarbij indien nodig de zwaarste vormen van geweld hanteren. De krijgsmacht is immers een geweldsorganisatie met een geweldsmonopolie. De militair is zoveel mogelijk op dat soort handelingen voorbereid.

De morele vorming omvat een sterke nadruk op discipline, moed, eer, loyaliteit, mentale en fysieke kracht, en het vermogen om onder extreme omstandigheden te presteren. Binnen de cultuur van de krijgsmacht worden offers brengen en vastberadenheid tonen in gevaarlijke situaties hoog gewaardeerd. De bijkomende tradities en rituelen versterken de militaire identiteit en het groepsgevoel.

Van militairen wordt verwacht dat zij mentaal sterk zijn. Ze moeten onder stressvolle omstandigheden op elkaar kunnen rekenen. Als er zich toch psychische problemen voordoen, dan kan dit voor de militair extra lastig zijn, omdat ze tegenstrijdig voelen met de waarden van mentale kracht en onzelfzuchtigheid. De eigen eenheid zou dan niet op de persoon met psychische problemen kunnen vertrouwen ("je bent zo sterk als de zwakste schakel"). Dit kan ertoe leiden dat individuen voor hun carrière vrezen, zichzelf als zwak beschouwen en uit schaamte hun problemen niet kenbaar maken.

"Niet goed is overnieuw. Pijn is fijn én een emotie, en emoties kan je uitschakelen. Dat heb ik bij Defensie geleerd – en dat kan ook nuttig zijn. Maar daarbuiten niet."

- veteraan en ervaringsdeskundige

Meer weten? Raadpleeg de volgende documenten, websites of video's

- **Opleidingen bij Defensie:** op de website werkenbijdefensie.nl is veel informatie te vinden over de verschillende functies en vereisten die zoal binnen de krijgsmacht te vinden zijn.
- **Videoserie Ik word militair:** de Koninklijke Landmacht heeft een videoserie geproduceerd waarin militairen in spé worden gevolgd tijdens de Algemene Militaire Opleiding (AMO). De video is te vinden op het Youtube-kanaal van de Landmacht.
- **Podcast Veldheren:** generaals buiten dienst Peter van Uhm en Mart de Kruif leggen uit hoe oorlog werkt aan de hand van actuele ontwikkelingen in Oekraïne en Gaza. De podcast is te luisteren op Spotify.

Intermezzo:

Politieke besluitvorming en inzet van de krijgsmacht

De krijgsmacht heeft drie hoofdtaken. In de eerste plaats is de krijgsmacht belast met het beschermen van Nederlands grondgebied en dat van bondgenoten. Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog heeft de krijgsmacht voornamelijk missies in het buitenland uitgevoerd. Dit is de tweede hoofdtak: het bevorderen van de internationale rechtsorde en stabiliteit. Ten derde is de krijgsmacht belast met het ondersteunen van civiele autoriteiten en het leveren van bijstand bij rampen en crises. In dit eerste intermezzo wordt aandacht besteed aan de wijze waarop de inzet van de krijgsmacht tot stand komt. Tevens is er aandacht voor de internationale verbanden waarin de Nederlandse krijgsmacht samenwerkt. Deze achtergrondinformatie kan helpen om een brug te slaan in het contact met een militair en om zijn/haar uitzending beter te begrijpen.

A. Hoe komt de inzet van de krijgsmacht tot stand en in welke internationale verbanden opereert de krijgsmacht?

Nederlandse militairen opereren onder de Nederlandse vlag en staan ten dienste van het Koninkrijk der Nederlanden. Op uitzending dragen zij altijd de Nederlandse vlag op hun uniform, ook als zij aan een internationale operatie deelnemen.

In 1945 werden de Verenigde Naties (VN) opgericht met als doel het bevorderen van internationale veiligheid. In 1950 nam Nederland voor het eerst deel aan een VN-missie, te weten in Korea. Sindsdien hebben er honderden VN-missies plaatsgevonden, en hebben Nederlandse militairen aan ongeveer honderd missies deelgenomen. Het grootste deel van de internationale inzet van Nederlandse militairen was binnen VN-verband. Momenteel zijn 193 lidstaten – bijna alle landen ter wereld – aangesloten bij de VN. Militairen die deelnemen aan een VN-missie dragen vaak een helm met de blauwe kleur van de VN. Zij worden daardoor ook wel 'blauwhelmen' genoemd.

Sinds 1949 is Nederland lid van de NAVO: de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie. Dit bondgenootschap is tot stand gekomen naar aanleiding van de Tweede Wereldoorlog en vooral vanwege de daaropvolgende dreiging uit het Sovjetblok. De kern van de NAVO is Artikel 5: een aanval op één van de lidstaten zal worden opgevat als een aanval op alle lidstaten. Alle leden zullen meehelpen de aanvallers te weren. Sinds 1949 is er één keer een beroep gedaan op Artikel 5. De Verenigde Staten deed dat in 2001, na de aanslagen gepleegd door Al Qaida. Als een van de antwoorden op de terreurdaden vertrok een coalitie van NAVO-landen naar Afghanistan, een thuisbasis van Al Qaida en beheerst door het Taliban-regime. Er zijn sindsdien verschillende andere NAVO-missies opgezet, meestal met een mandaat van de VN, waarin in samenwerkingsverband in het buitenland wordt geopereerd.

Besluitvorming over de Nederlandse deelname aan een internationale VN-, NAVO- of EU-missie (of andere mandaatgever) wordt door de regering bepaald, waarbij groot belang wordt gehecht aan de steun van het parlement. Nederland wil met internationale inzet uitstralen dat het internationale vrede en veiligheid belangrijk vindt en vindt, uiteraard wel met het oog voor nationale belangen, militaire mogelijkheden en risico's voor het militaire personeel. Sinds 1979 heeft deelname aan internationale missies een grote vlucht genomen. In dat jaar vroeg de secretaris generaal van de VN formeel of de Nederlandse regering een infanteriebataljon kon leveren aan de UNIFIL-missie in Libanon, waarop de regering instemde.

Eerder had de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken al een flinke troepenbijdrage 'stand-by' gezet voor de VN, met als doel om Nederland steviger op het internationale toneel neer te zetten. Historisch gezien heeft Nederland de reputatie gehad graag deel te nemen aan internationale missies.

De Europese Unie, opgericht in 1993, initieert ook militaire operaties waaraan lidstaten deelnemen (de voorganger van de EU, de Europese Economische Gemeenschap, deed dit ook al). Vaak hebben deze missies betrekking op het handhaven van embargo's, veiligstellen van handelsroutes en doorvaarroutes, zoals in de Rode Zee, en bestaat de Nederlandse deelname uit het sturen van een aantal marineschepen of militaire waarnemers. De OVSE (Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa) organiseert ook militaire missies. Ook aan deze missies ligt doorgaans een mandaat van de VN ten grondslag.

Hoewel veel missies verschillende doelen hebben en complex van structuur zijn, kunnen missies grofweg in een aantal typen worden ingedeeld, namelijk:

- Waarnemingsmissies: in landen waar een wapenstilstand na een recent conflict is bereikt, de democratische rechtsstaat in gevaar is, of het eerlijke verloop van politieke verkiezingen wordt bedreigd, kunnen militaire waarnemers door de VN, NAVO, EU of OVSE worden gestuurd. Deze waarnemers zijn ongewapende militairen, houden in de gaten of gemaakte afspraken worden nageleefd en rapporteren daarover.
- Vredeshandhavende missies: bij een gewapend conflict plaatsen uitgezonden militairen zich tussen de strijdende partijen in om zo een buffer te vormen. Militairen op een vredeshandhavende missie stellen zich neutraal op, in afstemming met de lokale partijen en zullen alleen geweld gebruiken wanneer zij zelf worden aangevallen.
- Vredesafdwingende missies: bij een gewapend conflict worden militairen uitgezonden om door middel van geweldsuitoefening een einde aan het conflict te maken en een vredesregeling te treffen.

De omstandigheden per missie kunnen sterk verschillen en het karakter van een missie wordt vooraf bepaald, maar verandert vaak ter plekke (ook wel *mission creep* genoemd). In brede zin moeten militairen zich houden aan het mandaat dat is afgegeven door de VN of de NAVO of een andere mandaterende organisatie. Dit mandaat stelt bijvoorbeeld dat een missie ten doel heeft om een gebied te demilitariseren, veilige verkiezingen te begeleiden of sociaaleconomische steun te bieden. Het mandaat en vooral de geweldsregels, ook wel de Rules of Engagement (ROE) genoemd, kunnen ook voorschrijven dat militairen een bepaald gebied niet moeten betreden om verdere escalatie te voorkomen, of dat ze niet met doorgeladen wapens mogen patrouilleren.

Een oorlogssituatie op eigen bodem vormt een uitzondering op bovenstaande missies, maar sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog heeft de Nederlandse krijgsmacht enkel in vooropgezette missies geopereerd en niet meer in een oorlog op eigen bodem. Wel voerde Nederland in de Indonesische archipel in de jaren 1945-1949 een oorlog tegen Indonesische onafhankelijkheidsstrijders. Vredesmissies worden door Nederland vrijwillig aangegaan (*wars of choice*), ter onderscheid van oorlogssituaties zoals de Tweede Wereldoorlog (*wars of necessity*).

B. Historische inleiding op Nederlandse uitzendingen

Sinds 1940 heeft Nederland ruim 675.000 militairen ingezet tijdens drie oorlogen en ruim honderd vredesmissies. Op 1 januari 2024 telde Nederland 100.800 veteranen, van wie ongeveer een kwart nog in militaire dienst is. Er werd lange tijd een tweedeling gemaakt tussen oude en jonge veteranen. Hierbij waren de oude veteranen de honderdduizenden veteranen die als militair hadden gediend in (oorlogs)missies tot en met Nederlands Nieuw-Guinea (1950-1962), en de jonge veteranen waren degenen die vooral vanaf 1979 aan vredesmissies deelnamen. Dat onderscheid is nu minder relevant. De generatie die in de jaren 1940-1962 diende is aan het verdwijnen en tienduizenden 'jonge' veteranen zijn inmiddels ook aardig op leeftijd gekomen.

In de index achterin is beschreven waar meer informatie te vinden is over een specifieke missie. In dit deel zal aandacht worden besteed aan een aantal missies en contexten waarin de meeste Nederlandse militairen hebben gediend.

Koude Oorlog, 1945-1991

De Koude Oorlog was een conflict tussen de kapitalistische wereld (met de Verenigde Staten als aanvoerder) en communistische landen die onder invloed van de Sovjet-Unie stonden. Ze probeerden de kapitalistische of de communistische invloedssfeer te behouden, te verdedigen of uit te breiden. Het kwam nooit tot een rechtstreekse militaire confrontatie tussen de NAVO en het Warschaupact, de militaire bondgenootschappen waaraan de twee supermachten leiding gaven. Met nucleaire wapens werd geprobeerd om de tegenstander te intimideren. Wel hebben er de nodige 'proxy-oorlogen' plaatsgevonden: oorlogen 'via' cliëntstaten, vaak gesteund door de VS of de voormalige Sovjetunie, zoals de Vietnamoorlog (1955-1975). Bij oefeningen voor het uitvoeren van de bondgenootschappelijke taken kwamen soms Nederlandse militairen door ongevallen om het leven, onder wie vliegers van de Koninklijke Luchtmacht.

Korea Oorlog, 1950-1955

Minder bekend is de Koreaanse Oorlog tussen Noord- en Zuid-Korea. Na de Tweede Wereldoorlog was Korea verdeeld in een communistisch Noord-Korea en een door Amerika gesteund Zuid-Korea. In 1950 viel Noord-Korea onverwacht Zuid-Korea binnen. Al snel namen de Verenigde Naties een resolutie aan om Zuid-Korea militaire steun te geven. Nederland nam deel aan deze VN-troepenmacht. Er dienden ruim 3.400 Nederlandse militairen van de landmacht in Korea en ongeveer 1.300 Nederlandse marinemensen dienden op marineschepen in de Koreaanse wateren. 122 Nederlandse militairen verloren in dit conflict het leven. In 2024 zijn nog rond de 250 Koreaveteranen in leven.

Libanon, 1979-1985

In 1978 viel Israël Zuid-Libanon binnen om nieuwe aanslagen van Palestijnse groeperingen tegen te gaan. De VN eisten dat Israël zich terugtrok en de VN vormden daarop een vredesmacht, de zogeheten *United Nations Interim Force in Lebanon* (UNIFIL). In 1979 voegden Nederlandse militairen zich bij de vredesmacht. Dat was de eerste grootschalige Nederlandse deelname aan een VN-vredeshandhavende operatie. De VN-troepen vormden een buffermacht tussen de strijdende groeperingen, moesten de aftocht van de Israëli's controleren, de rust en orde handhaven en de Libanese regering helpen bij het herstel van haar gezag. Nederland nam aan UNIFIL deel met een infanteriebataljon. In 1983 werd de Nederlandse bijdrage afgeschaald tot een compagnie.

In totaal hebben ruim 9.000 Nederlandse blauwhelmen een half jaar in Zuid-Libanon gediend. Negen Nederlands militairen stierven tijdens deze inzetperiode (door oorlogsgeweld, ziekte en ongelukken).

Een groot deel van de Nederlandse militairen die werden uitgezonden naar Libanon waren dienstplichtig. Aangezien het de eerste grootschalige inzet van Nederlandse troepen voor een VN-vredeshandhavende macht was, verliep de communicatie en berichtgeving van de Nederlandse regering soms stroef. Zo werd het beeld geschetst dat militairen naar een warm en prettig gebied werden uitgezonden (alsof het een 'vakantie' was) en werd niet voldoende aandacht besteed aan de risico's.

Sommige Libanon-veteranen hebben deze gebrekkige communicatie later als een vertrouwensbreuk ervaren. Ook moesten veel dienstplichtigen na de uitzending direct hun spullen inleveren en hun weg vinden in het burgerleven omdat hun dienstdaag erop zat. In deze abrupte overgang liep een aantal veteranen vast.

Voormalig Joegoslavië, 1992 - heden

De Nederlandse krijgsmacht is al meer dan dertig jaar betrokken bij vredesmissies in voormalig Joegoslavië. Wat betreft het aantal uitgezonden militairen steekt de totale inzet in Kroatië, Bosnië-Herzegovina en Kosovo met kop en schouders boven andere vredesmissies uit. Ongeveer 50.000 Nederlandse militairen zijn in deze regio ingezet. Achttien van hen kwamen hierbij om het leven.

Na afloop van de Koude Oorlog viel het etnisch en religieus verdeelde Joegoslavië in het begin van de jaren negentig uiteen. Het daaropvolgende geweld op de Balkan in vooral Kroatië en Bosnië-Herzegovina tussen bevolkingsgroepen van verschillende etnische afkomst kostte veel mensen het leven. Duizenden mensen werden vermoord in etnische zuiveringen en moordpartijen. In Bosnië maakten vooral de Bosnische Serviërs zich hieraan schuldig.

Nederlandse militairen namen o.a. deel aan de *United Nations Protection Force* (UNPROFOR). Deze lichtbepaalde VN-vredesmacht stond veelal machteloos tegenover het etnische geweld. Aanvankelijk opereerde UNPROFOR in Kroatië, maar al gauw kwam het zwaartepunt in Bosnië-Herzegovina te liggen. Nederlandse militairen hadden daar verschillende rollen. Een transporteenheid leverde humanitaire hulp aan het door oorlog geteisterde gebied. Een verbindingsbataljon leverde de middelen voor militaire communicatie, terwijl de Luchtmacht (met F-16's) en de Marine deelname aan ondersteunende operaties. Verder namen tientallen Nederlandse militairen deel aan politie- en waarnemingsmissies.

In en rondom de VN-enclave Srebrenica, dat een toevluchthaven moest zijn voor gevluchte Bosniërs, was Dutchbat aanwezig. Bij het offensief van Bosnische Serviërs in 1995 kon het lichtbepaalde Dutchbat III weinig weerstand bieden. De missie van Dutchbat III eindigde in een drama toen Bosnische Serviërs de enclave in juli 1995 veroverden. De Bosnische Servische troepen vermoordden vervolgens in en rondom de gevallen enclave meer dan 8.000 Bosnische mannen en jongens.

Na het drama van de val van Srebrenica en een mortieraanval op een markt in Sarajevo kwam de internationale gemeenschap steviger in actie. In de grootschalige artillerie- en luchtaanvallen op Bosnische Serviërs namen Nederlandse F-16's en een mortiercompagnie van het Korps Mariniers deel. Met deze inzet werden de Bosnische Serviërs gedwongen tot een staak-het-vuren en onderhandelingen. Die leidden in december 1995 tot een vredesakkoord.

Een vredesmacht, geleid door de NAVO, ging toezien op de naleving van het vredesakkoord.

De troepen konden wanneer nodig vrede met geweld afdwingen. In de *Implementation Force* (IFOR) en daarna *Stabilisation Force* (SFOR) leverde Nederland een bijdrage met onder meer een gemechaniseerd bataljon, F-16 gevechtsvliegtuigen, helikopters, marineschepen en een logistiek bataljon. Door de robuuste inzet van IFOR en SFOR was de veiligheid sterk verbeterd. Vanaf eind jaren negentig kon zo de militaire inzet weer op vredeshandhaving en wederopbouw worden gericht.

Wel kwam het in 1998-1999 tot een nieuw gewelddadig conflict in Kosovo. In Kosovo, een provincie van de Joegoslavische rompstaat Servië-Montenegro, kwamen Kosovaren van Albanese afkomst in opstand tegen de Servische onderdrukking. Hierop gebruikten Serviërs grof geweld en pleegden oorlogsmisdaden tegen burgers van Albanese afkomst. NAVO-landen grepen in en bestookten Servische doelen, waarop laatstgenoemden zich terugtrokken. De NAVO-vredesmacht *Kosovo Force* (KFOR) trok het gebied binnen. Nederland droeg onder meer bij aan de gevechtsoperaties en aan humanitaire hulpverlening voor vluchtelingen. Tot op heden is KFOR aanwezig om de vrede en veiligheid in het land te bewaken. Ook in Bosnië zijn anno 2024 Nederlandse militairen actief.

Afghanistan, 2002-2021

Na de terreuraanslagen in Washington en New York op 11 september 2001 door Al Qaida, opende Amerika, samen met vooral Britse en Australische troepen, de aanval op het Taliban-regime van Afghanistan. Dit omdat het Afghaanse Taliban-regime een thuishaven bood voor Al Qaida. Met *Operation Enduring Freedom* brachten de Westerse troepen een einde aan het regime. Toch gingen de Taliban ook hierna door met de strijd.

Tussen 2002 en 2021 zijn ongeveer 29.000 Nederlandse militairen naar Afghanistan uitgezonden. Vijftientig Nederlanders verloren hier het leven. In 2021 kwamen de laatste uitgezonden militairen terug in Nederland. Met twintig jaar aan Nederlandse aanwezigheid in Afghanistan was dit, op de inzet in voormalig Joegoslavië na, de langstlopende grote missie die Nederland heeft uitgevoerd.

Al vanaf de begindagen van de internationale inzet was Nederland hierbij betrokken. Tussen 2002 en 2006 waren Nederlandse fregatten en onderzeeboten, patrouille- en transportvliegtuigen, F-16's en een tankvliegtuig beschikbaar voor *Operation Enduring Freedom*. Ook opereerde tussen 2005 en 2006 Special Forces van het Korps Commandotroepen en Korpsmariniers in de provincie Helmand en omstreken.

In 2002 namen 200 Nederlanders deel aan de *International Security Assistance Force* (ISAF). De troepenmacht had het doel om de wederopbouw van Afghanistan te steunen, onder meer door het trainen van het Afghaanse leger. Hoewel het Taliban-regime was verdreven en er een nieuwe Afghaanse regering aan de macht kwam bleef de veiligheidssituatie gevaarlijk.

Tussen 2006 en 2010 was de Nederlandse *Task Force Uruzgan* (TFU) binnen ISAF actief en opereerde vanuit kamp Holland (Tarin Kowt) en Kamp Hadrian (Deh Rawod). Naast de TFU was er gelijktijdig een Nederlandse *Air Task Force* actief. Die leverde Chinook transporthelikopters en Apache gevechtshelikopters, F-16's en transportvliegtuigen. Vanaf 2007 werd er steeds zwaarder gevochten en er kwamen in deze periode negentien Nederlandse militairen door gevechtshandelingen om het leven. Tijdens deze periode werd nauw samengewerkt met het Afghaanse leger en werden ook Afghaanse militairen door Nederlanders getraind.

Na het vertrek van de Nederlandse troepen uit Uruzgan in 2010 bleef de Nederlandse krijgsmacht in Afghanistan actief via een Politie Trainingsmissie in Kunduz (2011-2013), het al aanwezige detachement F-16's (tot in 2014) en de NAVO-missie *Resolute Support* (2015), met als doel de Afghaanse politie en het Afghaanse leger verder op te bouwen. Nederlandse Special Forces trainden een speciale Afghaanse eenheid (2018-2021).

In september 2021 is er na twintig jaar een einde gekomen aan de Nederlandse missie in Afghanistan nadat de Verenigde Staten hadden aangekondigd dat alle troepen het land zouden verlaten en de Taliban bezig was met een opmars. Bij de evacuatie van militairen, burgers, diplomaten en ambassadepersoneel stuurde Nederland een detachement van tachtig mensen. Met de naderende Taliban verliep de evacuatie chaotisch en stonden Nederlandse militairen voor een grote uitdaging om zoveel mogelijk mensen in veiligheid te brengen.

Tijdens de Afghaanse missies heeft Nederland zeker 273 Afghaanse tolken ingehuurd. Zij werkten voor de Nederlandse krijgsmacht en hielpen bij het contact met de lokale autoriteiten en bevolking. Toen de Taliban de macht weer teruggreep in 2021 werden veel tolken en hun families bedreigd vanwege hun verleende medewerking aan de Nederlandse krijgsmacht. Uit bescherming heeft de Nederlandse staat sommige tolken en hun families naar Nederland gehaald, maar er zijn nog veel tolken die geen verblijfsvergunning hebben kunnen krijgen.

Meer weten? Raadpleeg de volgende documenten, websites of video's

- **Overzicht historische missies:** een volledig overzicht van missies waaraan Nederland heeft deelgenomen is te vinden op de website van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) via: <https://www.nimh.nl/themas/tijdslijn-militaire-geschiedenis-van-nederland/encyclopedie-internationale-vredesoperaties>.
- **Historische context van missies:** op het Youtube-kanaal van het Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen (LZV) is een reeks webinars van militair historicus Christ Klep te zien, waarin per aflevering op een missie wordt ingegaan. De webinars zijn te raadplegen via: <https://www.youtube.com/@LZVprogrammabureau/videos>.
- **Documentaire Srebrenica – De Machteloze missie van Dutchbat:** een documentaireserie die de tragische gebeurtenissen rond de val van Srebrenica in 1995 onderzoekt, waarbij de rol en onmacht van Dutchbat worden belicht. De documentaireserie is te bekijken op NPO.nl.
- **Tv-programma *Andere Tijden – Een Vergeten Missie*:** belicht de humanitaire missie van het Nederlandse leger in Zaïre (nu de Democratische Republiek Congo) in 1994. Te bekijken op NPO.nl.

02

Tijdens de diensttijd en op uitzending

Voor veel militairen vormt de uitzending een kernmoment in hun loopbaan. De vele opleidingen en het regelmatig oefenen zijn gericht op het effectief opereren tijdens een uitzending. In dit tweede hoofdstuk zal worden ingegaan op de voorbereidingen op de uitzending, de praktische zaken en activiteiten die bij een uitzending komen kijken én de veelvoorkomende ervaringen van militairen tijdens deze missies.

A. Militair in Nederland: voorbereiden op een uitzending

Wanneer de Nederlandse overheid heeft besloten om aan een missie deel te nemen, zal Defensie een praktisch plan maken. In dit plan wordt omschreven welke krijgsmacht(onder) delen en welk materieel nodig zijn voor de uitvoering van de missie. Dit verschilt per type uitzending en gebied. De VN-operatie MINUSMA in Mali bijvoorbeeld – die vooral gericht was op inlichtingenverzameling – is daarvan een sprekende illustratie: een complex mengsel van Special Forces, inlichtingenpersoneel, helikopters, vrachtvliegtuigen en meer.

Als militair ben je in principe verplicht om op uitzending te gaan wanneer dit van je wordt gevraagd. Zwangere vrouwen of vrouwen met kinderen jonger dan vijf jaar zijn niet verplicht om op uitzending te gaan. Wanneer Defensie besloten heeft welke eenheden en mensen op uitzending gaan, ontvangen zij een bericht. Dit kan enkele weken of maanden van tevoren zijn. Vaak doen geruchten over aankomende uitzendingen al de ronde, of weten mensen al eerder of hun eenheid in aanmerking komt voor een uitzending. Voor sommigen kan het als een verrassing komen: het toekomstperspectief verandert en de komende weken of maanden zullen volledig in het teken van voorbereiding staan. Voor het thuisfront kan dit nieuws onrust veroorzaken. Binnen gezinnen met kinderen vraagt het bijvoorbeeld om de nodige aanpassingen in werkschema's of naschoolse opvang.

Afhankelijk van het takenpakket en de benodigdheden van een uitzending, kan een militair individueel of in groepsverband worden uitgezonden. Doorgaans is dit laatste het geval: de militair wordt dan met zijn eigen eenheid of een (vaak uit meerdere (sub)eenheden samengesteld) contingent uitgezonden. Binnen de Marine worden militairen die aan boord van een schip zijn geplaatst vrijwel altijd met hun schip uitgezonden. Individuele uitzendingen komen echter ook regelmatig voor. Militairen kunnen zichzelf beschikbaar stellen voor deze uitzendingen en zullen dan op basis van specialisatie en vaardigheden gekozen worden, afhankelijk van de benodigdheden binnen de missie.

De periode van voorbereiding wordt ook wel het opwerktraject genoemd. Tijdens dit traject zullen de aangewezen militairen extra oefeningen doen die specifiek gericht zijn op de omstandigheden in het land van uitzending. Daarnaast zullen militairen veel leren over de historische en culturele context van het land, het klimaat, de achtergrond van de missie, en details met betrekking tot de uit te voeren taken. In het opwerktraject trainen militairen al in het samenwerkingsverband dat op uitzending van toepassing is. Groepsgevoel wordt gekweekt en samenwerking staat centraal in deze intensieve periode. Soms wordt al geoefend in internationaal samenwerkingsverband.

Tijdens het opwerktraject zijn militairen veel van huis om zich voor te bereiden op de missie. Dit kan spanning opleveren binnen relaties of families: militairen zijn mentaal al 'op uitzending', juist in een periode waarin mensen graag nog tijd met hun geliefden willen doorbrengen.

Bovenop het feit dat militairen gewoonlijk al veel van huis zijn – er wordt ook wel gesproken van ‘weekendhuwelijken’ – geldt deze periode ook wel als de ‘uitzending voor de uitzending’.

Tegen het einde van het opwerktraject doorloopt de militair de laatste checks. De juiste inentingen worden gehaald en de tandarts verklaart militairen *dental fit*. In aanloop naar de vertrekdatum kan de spanning oplopen. Er is altijd een kans dat de militair niet levend terugkomt van de uitzending. Het wordt militairen daarom aangeraden om de zogeheten *Handleiding nabestaanden* met familie door te nemen, waarin tips en handvatten staan voor praktische zaken (zoals verzekeringen) en de emotionele kanten van mogelijk verlies. Sommigen schrijven misschien een afscheidsbrief. Dit kan ook al als een afscheid worden ervaren en kan confronterend zijn voor militairen en hun families.

Het kan voorkomen dat vertrekdata worden vervroegd of uitgesteld, afhankelijk van de situatie in het uitzendgebied. Ook zullen militairen en familieleden bepaalde verwachtingen hebben bij het uiteindelijke afscheid op het vliegveld of de basis: er kan veel waarde worden gehecht aan bepaalde gebaren of dingen die gezegd (moeten) worden. Bij het afscheid zijn militairen soms in hun hoofd al met de uitzending bezig of meer gericht op hun kameraden. Soms kan dat door het thuisfront als lastig worden ervaren. Naast het feit dat het afscheid emotioneel zwaar kan zijn, kan het dus ook een moment van spanning zijn.

“Een saai kazernebestaan was het laatste dat ik wilde. Ik wilde op avontuur. Met de vredesmissie naar Libanon van UNIFIL lonkte dat.” - Libanonveteraan

B. Op uitzending: wat doen militairen zoal?

Over het algemeen duurt de uitzending van een militair maximaal zes maanden. Dit is sterk afhankelijk van de omstandigheden en er zijn uitzonderingen. Doorgaans dragen Nederlandse militairen langer dan zes maanden bij aan een missie (of meerdere missieverbanden) in een inzetgebied. Zo duurde de Nederlandse inzet in Afghanistan van 2002 tot 2021. Meerdere rotaties van militairen wisselen elkaar af. Daardoor kunnen de ervaringen tijdens een langer lopende missie sterk verschillen en zullen militairen van een bepaalde rotatie zich bijvoorbeeld niet herkennen in de ervaringen van een ander.

Militairen hebben vele taken en rollen op uitzending, afhankelijk van onder meer hun eenheid, expertise en rang. De taken kunnen variëren van het verzamelen van inlichtingen, tot verkenningsoperaties, transport van (hulp)goederen over land, zee en lucht, gevechtsoperaties en patrouilles. Andere taken zijn waarneming (vaak in een afgelegen observatiepost), opbouwtaak, en verbindingen en contact leggen met de lokale bevolking. De verscheidenheid aan taken en rollen maakt dat sommige militairen meer buiten de poort van het kamp komen dan anderen, en dus ook andere uitzendervaringen zullen hebben.

In principe is iedereen op uitzending militair: burgers die dat daarvoor nog niet waren, worden van tevoren in een kortere opleiding gemilitariseerd. Dit geldt ook voor militairen die op uitzending meer civiele taken hebben, zoals juristen, meteorologen, technici, koks, economische adviseurs en militair psychologen. Soms gaan er ook niet-gemilitariseerde burgers mee, bijvoorbeeld vanuit het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Bij veel missies worden ook marechaussees ingezet. Zij voeren politietaken uit op militaire bases en voorzien in de veiligheid daarvan.

Voor de operationele inzet worden militairen goed voorbereid. Dit omvat het analyseren van inlichtingen, het plannen van routes, het uitwerken van tactische en operationele plannen en het uitvoeren van risicoanalyses.

Voorafgaand aan de uitzending besteden militairen een groot deel van de tijd aan het trainen en oefenen van militaire vaardigheden, zoals schietvaardigheid, tactisch optreden (hoe gedraag ik me als militair tijdens acties?), navigatie, communicatie en fysieke fitheid. Tijdens de inzet moeten militairen ervoor zorgen dat hun uitrusting (zoals kleding en wapens) en materieel (zoals voertuigen en wapensystemen) goed onderhouden zijn. Daarom wordt veel tijd besteed aan het schoonmaken, repareren en onderhouden van wapens, voertuigen, communicatieapparatuur en andere militaire uitrusting en materieel. Orde en overzichtelijkheid, zoals het volgens richtlijnen inpakken van de rugtas, zijn nodig om in noodsituaties snel te kunnen handelen.

Net als in elk ander beroep hebben militairen ook administratieve taken, zoals het bijhouden en opstellen van dossiers en rapportages, bijvoorbeeld het *situation report*, ook wel afgekort tot sitrep. Voorafgaand aan een operatie of patrouille is er een briefing, waarbij de aanpak en operatiedoelen worden besproken. Na afloop is er een debriefing.

Tussen werkzaamheden door is er doorgaans ruimte voor ontspanning en kunnen militairen contact leggen met het thuisfront. Soms mag een militair tijdens een uitzending op verlof. Echter, in gevallen van nood kan de commandant het verlof van de militair wegens zwaarwegend dienstbelang intrekken.

Het kan voorkomen dat militairen tijdens een uitzending vroegtijdig terugkeren. Dit wordt repatriëring (of repat) genoemd. Een ziekte, een noodsituatie binnen de familie, een strafbaar feit of onwenselijk gedrag, of een lichamelijke of psychische verwonding kunnen redenen zijn om een militair te repatriëren. Psychische klachten kunnen door de militair als lastig en bijvoorbeeld schaamtevol worden ervaren. Het gevoel dat je de druk van een uitzending niet ‘aankan’ kan dan overheersen en dat raakt aan de militaire identiteit. De term repatriëring kan ook betrekking hebben op het terughalen van het stoffelijk overschot van omgekomen militairen.

C. Ervaringsthema's

In het militaire beroep en op uitzending doen militairen een breed scala aan ervaringen op. In deze paragraaf wordt aandacht besteed aan een aantal kernthema's die betrekking hebben op wat militairen veelal meemaken tijdens hun dienstdaag. Bij deze ervaringen geldt dat de levensfase waarin een militair zich bevindt daarop van invloed kan zijn. Zo zijn jonge militairen zich soms minder bewust van risico's en gevaren, en kunnen militairen die net vader of moeder zijn geworden het zien van leed, bijvoorbeeld bij kinderen, anders beleven.

Afstomping

In het uitzendingsgebied worden militairen regelmatig geconfronteerd met de duistere kanten van de mensheid. Ze zullen de vernietigende kanten van oorlog zien. Waar sommigen met idealen op uitzending gingen om de lokale bevolking te helpen of vrede te bieden, blijkt de realiteit vaak complexer. Soms stelt de lokale bevolking de aanwezigheid van buitenlandse militairen niet op prijs. Het onrecht, de machteloosheid, maar ook doelwit zijn van aanvallen van vijandige strijders, kunnen leiden tot verzuivering van de militair. De militair sluit zich dan van de wereld af en het lijden om hem of haar heen; de gevoelens raken afgestompt. Soms kan afstomping de menselijke waarden doen afvlakken en leiden tot cynisme of grensoverschrijdend gedrag, ook richting de lokale bevolking. Het onthechten van het leed om de militair heen zien sommigen ook als een vorm van professionaliteit, omdat het de militair in staat stelt zich beter op de militaire taken te concentreren.

Humor

Humor is essentieel in het leven van militairen, zeker wanneer de inzetomstandigheden veel van hen vergen. Ze zullen veel grappen maken over zichzelf, de commandant en andere onderdelen van de krijgsmacht. Humor bindt militairen in dezelfde eenheid en kan ook een manier zijn om kritiek te uiten op de organisatie. In de veeleisende context van oorlog is humor een manier om met stress om te gaan. Zwarte humor is in de ogen van buitenstaanders soms hard en smakeloos, maar voor de militair kan het helpen om met de verschrikkingen in een oorlogsgebied om te gaan. Zo noemen militairen zich ook wel eens spottend kadavers of pax ('1 persoon'), waarmee de menselijke waarde wat wordt gebagatelliseerd. Zwarte humor erkent de verschrikkingen van de oorlog, maar het kan ook leiden tot het afsluiten van leed en de eigen emoties, en soms treedt er normvervaging op.

Klimaat

Klimaatomstandigheden kunnen tijdens een uitzending een aanzienlijke invloed hebben op militairen. Hoewel militairen hiervoor trainen en voorbereiden kunnen extreme weersomstandigheden (zoals kou, hitte, droogte of neerslag) hun fysieke en mentale vermogen belasten. Soms vormt het een gevaar voor de gezondheid. Militairen die in tropische of woestijnachtige gebieden opereren worden geconfronteerd met extreme hitte, wat kan leiden tot uitputting, hitteberoerte en uitdroging. In koude omgevingen lopen ze het risico op onderkoeling en bevriezing. Deze klimaatomstandigheden kunnen zelfs na de uitzending nog lange tijd invloed hebben, bijvoorbeeld doordat sommige militairen tropische ziekten of bacteriële infecties oplopen.

Lokale bevolking

Militairen in uitzendgebieden hebben vaak en soms zelfs intensief contact met de lokale bevolking, wat hen nog lang na hun uitzending kan bijblijven. In eerste instantie kunnen militairen een cultuurshock ervaren in het missiegebied. Na verloop van tijd ontstaat er soms een vorm van persoonlijk contact met de lokale bevolking. Zo komen er soms kinderen aan de poort, of ruilen militairen etenswaren voor goederen met de bevolking. Dit kan leiden tot persoonlijke banden tussen mensen en soms houden mensen nog lang contact of zien ze elkaar weer tijdens terugkeerreizen. Tijdens een uitzending kunnen militairen ook geconfronteerd worden met zaken die tegen hun morele principes ingaan, zoals de inzet van kinderen voor militaire of seksuele handelingen door lokale machthebbers.

Morele dilemma's

Op uitzending zien militairen zichzelf soms geconfronteerd met morele dilemma's die veel impact kunnen hebben. Ze staan voor keuzes waarvoor hun gevoel de juiste beslissing niet bestaat. Voorbeelden hiervan zijn: het geconfronteerd worden met burgerslachtoffers, zoals kinderen, die gewond zijn geraakt door wapens die door de militair zijn ingezet; de confrontatie met boobytraps (bommen die verstopt zijn onder bijvoorbeeld gewonde burgers) of provocaties door kinderen die met explosieven naar de militair toegestuurd worden, waarop gehandeld moet worden. Dergelijke situaties kennen geen ideale uitkomst. Ook militaire artsen en verpleegkundigen die triage hebben moeten doen, maken morele dilemma's mee. Triage is het beoordelen van de ernst van de verwonding of het ziektebeeld om zo een keuze te maken wie het meest urgent hulp nodig heeft. Dit kan onder meer bij humanitaire rampen gebeuren, maar ook wanneer de lokale bevolking medische hulp zoekt bij de poort van het militaire kamp. Het medisch personeel kan ook een dilemma ervaren als het de vraag was of de geneeskundige middelen, bedoeld in geval van verwonding van de eigen manschappen, wel gebruikt mogen worden voor anderen. Het wél willen ingrijpen of handelen om zo verder leed te voorkomen, maar dit volgens militaire afspraken niet mogen doen, zullen sommigen hebben ervaren als een moreel dilemma. Sommigen hebben aanhoudende psychologische last van het dilemma dat ze hebben meegemaakt. In dat geval kan er zelfs gesproken worden van *moral injury*.

“Het goede bestond hier niet, ik kon het alleen maar fout doen.” - Bosniëveteraan

Onrecht

Militairen kunnen het als een groot onrecht ervaren wanneer de uitzichtloze situatie in het missiegebied volgens hen geen echte aandacht krijgt vanuit de Nederlandse samenleving, internationale organisaties of van de landen die militair betrokken zijn. De missie zelf kan ook als onrechtvaardig of zinloos worden beschouwd door de militairen. Dit kan hun gevoel van rechtvaardigheid aantasten. Daarnaast kunnen militairen zichzelf onrechtvaardig behandeld voelen door discriminatie, pestgedrag of machtsmisbruik door collega's. Dit ondermijnt het vertrouwen in hun collega's en in de defensieorganisatie. Dergelijke ervaringen kunnen nog lang na de uitzending gevoelens van woede en machteloosheid oproepen.

Dat Nederland aan vredes- en gevechtsoperaties onder internationale vlag deelneemt is weinig omstreden. Vaak was er de morele oproep om in een door oorlog of ramp getroffen gebied in de wereld iets te moeten doen. Toch leiden de morele verwachtingen soms tot teleurstelling en machteloosheid bij uitgezonden militairen, de politiek of de maatschappij. Militairen vinden soms dat politici, maar ook de media en de publieke opinie, wel een morele oproep deden voor militaire inzet, maar dat zij de harde realiteit van vecht- en vredesoperaties vervolgens niet zagen of niet wilden zien. Militairen merken soms dat hun aanwezigheid of ingrijpen geen structurele oplossing voor het woekerende conflict heeft gebracht. Dit alles kan gevoelens van onrecht, teleurstelling en machteloosheid aanwakkeren.

Oorlogsgeweld

Niet alle militairen zullen tijdens een missie in directe situaties van (dreigend) geweld zijn gekomen. Een deel van hen wel. Een vuurgevecht, een explosie van een bermbom/IED (*Improvised Explosive Device*), of bestookt worden met vijandelijk artillerievuur zijn voor militairen intense belevenissen. Omdat het risico op verwonding of dood groot is, staan bij deze momenten alle zintuigen van militairen op scherp. Militairen kunnen hebben gezien dat hun directe collega's en vrienden gewond raakten of sneuvelden, of zijn zelf fysiek of mentaal verwond door dit oorlogsgeweld. Dit heeft een blijvende impact op hen en hun verdere leven, ook als er geen psychologische wonden zijn vastgesteld. Een minderheid van de militairen heeft anderen gedood, en soms bij vergissing ook burgers. Voor militairen kan het moeilijk zijn om dit te bespreken. Het nemen van het leven van een ander kan gepaard gaan met schuld- en schaamtegevoelens.

Pesterij

Ondanks de sterke groepsvorming tijdens een missie, komt het voor dat er binnen de groep individuen worden gepest en buitengesloten. Zeker tijdens een missie is dit enorm belastend voor de militair, omdat de buitenwereld dan al onveilig is en de afhankelijkheid van de eigen groep groot. De nadruk op groepsgevoel, gepaard met hiërarchie, kunnen uitsluiting en pesterijen soms in de hand werken. Uit angst voor verdere uitsluiting en de belemmering van iemands carrièreverloop kan het lastig zijn voor militairen om pesterij aan te geven en bespreekbaar te maken. Hoewel er vertrouwenspersonen beschikbaar zijn binnen Defensie en er steeds meer aandacht komt voor integriteit, blijft dit een gevoelig thema voor zowel militairen als Defensie.

Plezier en voldoening

Hoewel het militaire beroep serieus van aard is en soms over situaties van leven en dood gaat, is plezier en voldoening ook een belangrijk thema. Diepe vriendschappen worden gevormd en binnen de groep is er doorgaans veel ruimte voor grappen en andere vormen van vermaak. Tussen werkzaamheden door is er soms gelegenheid om te sporten en te ontspannen, afhankelijk van de basis waar de militair is gestationeerd. Militairen geven in meerderheid aan dat hun diensttijd en periode van uitzending bovenal een leuke tijd was met waardevolle herinneringen aan hun kameraden en de situaties waarin ze terecht zijn gekomen. Het uitvoeren van belangrijke werkzaamheden over de hele wereld kan voor velen ook een voldaan gevoel geven.

“Ik wilde daar in moeilijke omstandigheden iets betekenen.” - Afghanistanveteraan

Samenwerking

Militairen opereren bijna altijd in groepsverband en de meeste individuen en eenheden hebben hun eigen specialiteit. Als militair ben je daardoor afhankelijk van elkaar: de krijgsmacht functioneert als een machine met vele radertjes. Samenwerking is daarom een belangrijk thema binnen het militaire beroep. In gevaarlijke of doorslaggevende situaties moet je kunnen bouwen op de mensen naast je, wat maakt dat samenwerking en vertrouwen hand in hand gaan.

Een onbetrouwbare samenwerkingspartner kan voor sommige militairen daarom een heikel punt zijn. Op uitzending strekt samenwerking verder dan de Nederlandse krijgsmacht: zo moet er vaak ook worden samengewerkt met krijgsmachten uit andere landen en met de lokale bevolking. Hoewel Nederlandse militairen internationaal bekend staan om hun vermogen tot samenwerken, kan het soms ingewikkeld zijn om met andere nationaliteiten samen te werken, bijvoorbeeld door taal- en cultuurbarrières.

Stress

Hoewel militairen worden getraind om in stressvolle situaties te opereren, is de werkelijkheid ter plekke soms overrompend en vervreemdend. Stress stelt militairen in staat goed te opereren en snel beslissingen te nemen. Stress is over het algemeen sterk aanwezig bij (levens-) bedreigende omstandigheden waarin veel op het spel staat. Te veel stress gedurende een lange tijd is niet goed voor het welzijn van de militair. Daarom zijn er op uitzending maatregelen getroffen en is er ruimte voor ontspanning en psychologische ondersteuning. Omstandigheden waarin de militair juist geen actieve rol en controle heeft – zoals het ondergaan van artillerievuur of het getuige zijn van geweld/onrecht zonder te mogen handelen – kunnen ook veel stress geven.

Thuisfront

Het thuisfront bestaat uit het gezin, de partner, familie en goede vrienden van de militair. Zij blijven thuis terwijl de militair op uitzending is. Dat de militair lang van huis is, kan voor alle partijen lastig zijn. Levenspatronen worden onderbroken en zowel militair als het thuisfront zullen gedurende de uitzending in een andere wereld leven en geheel andere ervaringen opdoen.

Communicatie is daarom erg belangrijk. De mogelijkheid tot contact tussen militair en thuisfront verschilt per uitzending. Meestal is dit wel mogelijk en kunnen militair en thuisfront elkaar bereiken via telefoon, e-mail en post. Sinds de Nederlandse UNIFIL-inzet in Libanon (1979-1985) werd het voor militairen mogelijk om ook naar huis te bellen. Soms zijn de omstandigheden op missie risicovoller of meer onregelmatig, waardoor contact moeilijker is en alleen op bepaalde momenten kan. Dat kan voor het thuisfront als frustrerend worden ervaren en bijvoorbeeld botsen met werk- of schooltijden. Het kan voor de achterblijvers het gevoel geven dat alles moet wijken voor de paar momenten waarop de uitgezonden militair kan bellen.

Omdat militair en thuisfront zulke verschillende levens leiden, kan het voelen alsof ze in een totaal andere wereld met geheel andere prioriteiten leven. Na een tijdje zullen mensen soms minder delen over wat ze meemaken. De militair kan vervreemding voelen tussen de eigen rol en positie thuis en op missie en kan voelen dat het thuisfront het 'waarschijnlijk toch niet begrijpt'. Die vervreemding en afstand tussen de militair en het thuisfront kan betekenen dat laatstgenoemde later niet per se als eerste partij de problemen van de militair signaleert.

“Soms herkennen de partners de klachten van een veteraan wel, maar weten ze helemaal niet wat diegene daadwerkelijk op uitzending heeft meegemaakt.” - Klinisch psycholoog

Er is steeds meer aandacht voor de impact van een uitzending, en de dienstdienst in het algemeen, op het thuisfront. Zo organiseert Defensie thuisfrontdagen, waarop naast worden geïnformeerd over wat de militair op missie doet. Er is dan ook mogelijkheid om contact te leggen met andere families die ook een relatie op uitzending hebben. Ook is er een thuisfront-app, waarmee het thuisfront op de hoogte kan blijven van algemene zaken die betrekking hebben op de uitzending. Daarnaast worden ook samenkomsten en steunverbanden georganiseerd buiten Defensie om.

Vermoeidheid

Het militaire beroep is er een van hollen en stilstaan en kan op momenten langere tijd veel energie vragen. Tijdens oefeningen en uitzendingen kennen militairen onregelmatige werk- en slaapritmes. Zo moeten militairen soms lange periodes met veel bepakkings lopen, 's nachts urenlang de wacht houden of bepaalde locaties of doelwitten observeren. Schepen van de Marine varen 24 uur per dag en vragen om andere, wisselende diensten. Voor militairen van de Marine stopt de 'operatie' daarom nooit volledig. De dreiging van gevaar en gevoelens van onveiligheid kunnen daarnaast bijdragen aan vermoeidheid: militairen staan daardoor altijd 'aan'. Ook kunnen klimaatomstandigheden bijdragen aan vermoeidheid: het kan soms dagen duren voordat iemand is gewend aan warme of vochtige klimaten. Het gebrek aan rust, slaap en veiligheid – in combinatie met fysieke inspanning en stress – kan tot chronische vermoeidheid leiden en de mentale weerbaarheid doen verminderen.

Verveling

Het grootste deel van de werkzaamheden van een militair bestaat buiten de missies om uit oefenen of onderhoud. Dit kan soms erg repetitief zijn. Tussendoor bestaan er periodes waarin militairen veel moeten wachten of minder te doen hebben op de kazerne. Dit geldt in zekere mate ook voor de uitzending. Hoewel een uitzending bijzonder spannende en intensieve periodes en momenten kent, bestaan de dagelijkse bezigheden van militairen vaak ook uit herhalende werkzaamheden en wachten. Militairen ervaren dus ook verveling. Dit gevoel kan botsen met bepaalde verwachtingen van het militaire beroep. Verveling kan negatieve gevolgen hebben: het kan bij sommige militairen leiden tot gevoelens van isolatie of zinloosheid. Op termijn kan het de moraal aantasten.

Meer weten? Raadpleeg de volgende documenten, websites of video's

- **Tv-programma *Kijken in de ziel – De militair***: Nederlandse militairen vertellen openhartig over hun ervaringen, drijfveren, en morele dilemma's, en bieden een uniek kijkje in hun levens. Te bekijken op NPO.nl.
- **Documentaire *Fokking Hell***: een documentaire over Nederlandse militairen in Uruzgan, met beelden van de soms rauwe realiteit die door de militairen zelf zijn gefilmd. Te bekijken op Youtube.com.

Intermezzo: Veteranenbeleid

Niet iedere (oud-)militair heeft de veteranenstatus. Deze status biedt de veteraan bepaalde rechten en tegemoetkomingen. Daarom is het belangrijk om te begrijpen hoe het Nederlandse veteranenbeleid werkt. In dit intermezzo zullen we hier verder op ingaan.

In de Nederlandse taal wordt het woord veteraan in algemene zin gebruikt om aan te geven dat iemand veel ervaring heeft, bijvoorbeeld in een bepaald vakgebied. Meestal gaat het hierbij om een ouder persoon – het woord komt namelijk van het Latijnse woord *vetus*, wat oud betekent. De wettelijke definitie van de militair-veteraan heeft betrekking op (oud-)militairen die onder oorlogsomstandigheden of tijdens vredesmissies hebben gediend, zoals beschreven in artikel 1c van de Veteranenwet:

‘De militair, de gewezen militair, of de gewezen dienstplichtige, van de Nederlandse krijgsmacht, dan wel van het Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger, alsmede degene die behoorde tot het vaarplichtig koopvaardijpersoneel, die het Koninkrijk der Nederlanden heeft gediend onder oorlogsomstandigheden dan wel heeft deelgenomen aan een missie ter handhaving of bevordering van de internationale rechtsorde voor zover deze missie bij regeling van Onze Minister is aangewezen’.

Sinds 2014 is in Nederland deze Veteranenwet van kracht. In deze wet is onder meer vastgelegd dat de Nederlandse staat:

- Erkenning en waardering voor de veteraan zal bevorderen;
- Een zorgplicht heeft tegenover de veteraan, zowel voor, tijdens als na de inzet;
- Een bijzondere zorgplicht heeft tegenover de veteraan, zoals het treffen van uitkeringen en het voorzien van de familie/relaties van de veteraan.

Actief dienende militairen kunnen ook al veteraan zijn. Militairen met de wettelijk vastgelegde veteranenstatus hebben dus net als de grotere groep oud-militairen met de veteranenstatus recht op hetgeen in de Veteranenwet is vastgelegd en in het Veteranenbesluit verder is uitgewerkt. Zo krijgen zij de veteranenpas. Deze pas geeft recht op een abonnement op veteranenblad *Checkpoint*, het draaginsigne Veteranen (een speld die gedragen kan worden op gewone kleding), kortingen bij bijvoorbeeld musea, en toegang en compensatie voor veteranenevenementen, zoals de jaarlijkse Veteranendag.

De minister van Defensie bepaalt welke missies voor de veteranenstatus kwalificeren. Zo is bepaald dat deelnemers van sommige missies niet de veteranenstatus krijgen. De afwegingen voor dit besluit zijn ingewikkeld. Zo vindt de regering het belangrijk dat de veteranenstatus een diepe betekenis houdt, en dus niet iedereen zomaar voor de status kwalificeert. Bij het besluit of een missie wel of niet voor de status kwalificeert overlegt de minister met vertegenwoordigers en experts, en wordt gekeken naar de omstandigheden van de missie. De aanwezigheid van strijdende partijen en daarmee samenhangende risico's weegt bij de afweging nog altijd zwaar. De verklaart bijvoorbeeld waarom sommige humanitaire missies niet de veteranenstatus opleveren, hoewel ook die inzet enorm ingrijpend kan zijn.

Dit kan gevoelig liggen. Militairen hebben soms indrukwekkende ervaringen opgedaan en in gevaarlijke situaties in het buitenland geopereerd, maar krijgen vervolgens niet de veteranenstatus. Dat voelen sommigen van hen als een gebrek aan erkenning en waardering, bijvoorbeeld sommige oud-militairen die ten tijde van de Koude Oorlog (1945-1991) gevaarlijke missies uitvoerden.

Meer recent heeft de minister van Defensie besloten om deelnemers aan de NAVO 'Enhanced Forward Presence' in Litouwen, Roemenië en andere NAVO-landen (2017-heden) geen veteranenstatus toe te kennen. Volgens de regering gaat het om reguliere steunverlening aan NAVO-bondgenoten en niet om oorlogsomstandigheden of een internationale vredesoperatie. Ook Frontex, de bewakingsmissie van de Europese grenzen waaraan de Marechaussee sinds 2005 deelneemt, kwalificeert niet voor de veteranenstatus, evenmin als de internationale beveiligingstaken die onder het Ministerie van Buitenlandse Zaken vallen. Het niet toekennen van de veteranenstatus kunnen militairen, als gezegd, voelen als een gebrek aan erkenning voor hun inzet, die vaak een belangrijke periode in hun leven markeert.

Meer weten? Raadpleeg de volgende documenten, websites of video's

- **Veteranenwet:** via de wettenbank van Overheid.nl is de Nederlandse Veteranenwet uit 2014 te raadplegen.

03.

Na de diensttijd en na de uitzending

Het militaire bestaan heeft veel invloed op het individu en vaak ook op diens thuisfront. In dit derde en laatste hoofdstuk gaan we in op de terugkeer van de militair na een uitzending. Ook staan we in dit hoofdstuk stil bij ervaringen die te maken hebben met het einde van de diensttijd en de overgang naar een burgerbestaan.

A. Terugkeer

Een uitzending kan om verschillende redenen ten einde komen. Meestal is al van tevoren bepaald hoe lang de uitzending gaat duren. Militairen weten in dat geval ongeveer in welke week zij weer terug in Nederland zullen zijn. Soms worden uitzendingen uit noodzaak verlengd en in het geval van speciale of geheime operaties, zoals uitgevoerd door het Korps Commandotroepen, ligt de duur en uiteindelijke terugkeer minder strak vast. Begin- en einddata van uitzendingen ervaren militairen derhalve als onzeker en veranderlijk.

Volgens de Veteranenwet zou iedere militair een adaptatieprogramma moeten doorlopen nadat de uitzending is afgelopen, maar dat is bij individuele uitzendingen en kleinere missies niet altijd het geval. Het adaptatieprogramma na (grotere) missies is een driedaags verblijf op een veilige locatie tussen Nederland en het uitzendgebied in. Tijdens de Afghanistan-periode was dit bijvoorbeeld op Kreta in Griekenland. Het doel van dit programma is om de grote overgang tussen het uitzendgebied en thuis geleidelijker te laten verlopen. Tijdens het adaptatieprogramma krijgen militairen in groepssetting uitleg over de mogelijke psychosociale gevolgen van een uitzending en de transitie naar de thuissituatie in Nederland. Er is ook mogelijkheid om individueel in gesprek te gaan met een psycholoog, bedrijfsmaatschappelijk werker of geestelijk verzorger. Het programma staat echter met name in het teken van ontspanning: er wordt gezamenlijk gepraat, gesport, gegeten en gedronken. De missie wordt 'afgespoeld'.

Voor sommige veteranen is het adaptatieprogramma een nuttige en prettige afsluiting van de uitzending geweest, anderen geven echter aan dit programma niet altijd als nuttig te hebben ervaren. De adrenaline en ontlading van de uitzending maken dat er soms veel alcohol wordt gedronken – het is het eerste biertje na een lange periode van onthouding. Daarnaast verhindert groepsdruk militairen er soms van om aan te geven dat ze ergens mee zitten. Binnen de groep is er veel sociale controle en militairen willen daarom bijvoorbeeld niet graag dat gezien wordt dat zij een individueel gesprek aangaan met een psycholoog, bedrijfsmaatschappelijk werker of geestelijk verzorger. Dan helpt het als de commandant of andere officieren het goede voorbeeld nemen.

Hoewel wettelijk vastgelegd, doorloopt uiteindelijk niet iedere militair een adaptatieprogramma. Dit kan te maken hebben met bijvoorbeeld de afwijkende omstandigheden van een individuele uitzending of de terugkeer per schip binnen de Koninklijke Marine. In dit laatste geval meren schepen op de terugweg aan in een haven dicht bij Nederland (de 'laatste haven') waar militairen een paar dagen vrij zijn.

Na afloop van het adaptatieprogramma reizen militairen naar huis. Meestal komen ze per vliegtuig aan op vliegbasis Eindhoven of, in het geval van de Marine, per schip in Den Helder. Na een korte militaire ontvangst zijn de terugkerende militairen vervolgens vrij om hun familie weer te ontmoeten.

Voor het thuisfront kan het lastig zijn te begrijpen wat veteranen hebben meegemaakt en hoe dat hen heeft gevormd of zelfs veranderd. Misschien hebben ze moeite met het tonen van emoties, zijn ze prikkelbaar of wantrouwend. Ook kunnen veteranen na een intensieve periode in een oorlogsgebied wat last hebben van stemmingsklachten of somberheid. Het lukt bijvoorbeeld minder goed om te genieten van dagelijkse activiteiten en mensen kunnen al gauw emotioneel raken. Het leven van het thuisfront heeft ook niet stilgestaan, mogelijk zijn er zelfs belangrijke gebeurtenissen voorgevallen. Daarom kunnen de eerste weken na thuiskomst voor de militair en zijn/haar naasten wennen zijn. Begrip voor elkaar is belangrijk om te voorkomen dat deze problemen relaties onder druk zetten. Leren praten over ervaringen kan een deel van de oplossing zijn.

Meestal heeft de militair na de uitzending een korte periode van verlof, afhankelijk van de duur en intensiteit van de uitzending. De terugkeer kan verschillend worden ervaren. Zo keren militairen meestal in groepsverband terug, maar individueel uitgezonden militairen niet. Zij keren bijvoorbeeld terug naar de groep waar zij juist tijdens hun uitzending van weg zijn geweest. Net als bij het thuisfront, kan het dan lastig zijn om ervaringen te delen en te relateren. Individueel uitgezonden militairen kunnen zich soms onbegrepen voelen in wat zij hebben meegemaakt en beschikken dus ook niet over een sociaal vangnet van collega's met dezelfde ervaringen.

Naast het feit dat de overgang naar de thuissituatie in Nederland wennen kan zijn, ervaart een groot deel van de veteranen geen serieuze problemen met deze overgang. Voor een deel van de veteranen kan deze transitie lastig zijn. Het einde van een uitzending kan gezien worden als het einde van een hoofdstuk binnen de loopbaan bij Defensie. Veel militairen blijven gewoon in dienst en gaan misschien wel vaker op uitzending.

Op een gegeven moment zullen militairen Defensie verlaten en uit dienst treden. Dat kan op verschillende manieren gebeuren, namelijk:

- Afloop van contract: militairen bij Defensie werken onder contract, dat soms tijdelijk is. Het kan gebeuren dat een contract niet wordt verlengd en de loopbaan bij Defensie dus contractueel ten einde komt.
- Leeftijdsontslag Militairen (LOM): wanneer de militair de leeftijd van 62 jaar bereikt dan heeft hij of zij de LOM bereikt (dit is vastgesteld op 5 jaar eerder dan de AOW leeftijd). Dit is wettelijk bepaald maar de militair mag inmiddels wel zelf kiezen om langer in dienst te blijven. Voorheen heette deze vorm van ontslag Functioneel Leeftijdsontslag (FLO).
- Zelf uit dienst treden: de militair kan ook zelf beslissen om zijn of haar contract te beëindigen of niet te verlengen en uit dienst te treden. In sommige gevallen mag een ontslagverzoek van de militair door Defensie worden geweigerd.

Het einde van een militaire loopbaan kan voor sommigen ontregelend zijn. Veteranen zijn gewend aan de structuur en invulling van het militaire leven en vaak ook aan de manier waarop Defensie zorgt voor de militair. Als iemand de krijgsmacht verlaat moet diegene bijvoorbeeld nieuwe verzekeringen afsluiten, een tandarts zoeken of arbeidsvoorwaarden bij een andere werkgever regelen. Dat kan voor sommigen onbekend terrein zijn.

Voor militairen die vanwege de afloop van een contract of het leeftijdsontslag uit dienst gaan, is er doorgaans een kort programma dat zij kunnen volgen over transitie naar de burgermaatschappij.

“Defensie is er niet voor altijd. Voor sommigen is het lastig om een bestaan buiten Defensie op te bouwen.” - psycholoog en ex-militair

Een deel van de ex-militairen gaat met pensioen of vindt naar tevredenheid werk buiten Defensie. Er is echter ook een deel dat moeite heeft met het aanpassen aan de (werk)omstandigheden van de burgerwereld en besluit zelfs om weer terug te gaan naar defensie of andere geüniformeerde hulpdiensten, zoals de politie of brandweer. Vanwege hun militaire kennis en ervaring kiezen sommige veteranen ervoor om aan de slag te gaan bij specialistische eenheden, zoals bijvoorbeeld de Dienst Speciale Interventies (DSI) van de politie. Dat voelt vertrouwd en kan een bepaald gemis weer opvullen. Anderen blijven verbonden door reservist te worden.

B. Zorg

Gemiddeld heeft 1 op de 5 veteranen behoefte aan enige vorm van zorg of sociale ondersteuning, gedurende of na zijn/haar militaire loopbaan. Met de meeste uitgezonden militairen gaat het na de uitzending goed. Sommigen zullen in de eerste paar weken moeite hebben met aanpassen aan het gewone leven, zijn nog erg alert of voelen dat ze in een zwart gat zijn beland, maar na enkele weken zullen deze gevoelens en klachten bij de meesten verdwijnen. Eenmaal terug in Nederland kan het voor een veteraan lastig zijn om te ontspannen omdat ze tijdens de uitzending soms voor lange tijd onder hoge druk hebben gewerkt. Sommige veteranen kunnen een tijdje prikkelbaar of agressief reageren en meer moeite hebben met het onderhouden van sociale contacten.

Na het verlaten van de militaire dienst staan veteranen voor de uitdaging hun plek in de burgermaatschappij te vinden. Het overgrote deel slaagt daar prima in. Wel missen veel veteranen de structuur en cultuur van de krijgsmacht en de kameraadschap. Ze kunnen zelfs een 'cultuurschok' of identiteitscrisis ervaren bij hun terugkeer in de samenleving.

Een klein deel van de veteranen, ongeveer 1 op de 20, heeft ernstige of langdurige psychische klachten en dat maakt de overgang naar het leven in de burgermaatschappij extra lastig. Die militairen slapen vaak slecht door aanhoudende nachtmerries of waakzaamheid. Ze piekeren veel en worden (in bed) overspoeld door beelden uit het verleden. Bij belastende herinneringen kan een veteraan behoefte hebben aan rust in het hoofd. Dit kan leiden tot (overmatig) gebruik van alcohol en/of drugs, wat de problemen juist doet verergeren. Daarnaast maken heftige ervaringen het soms lastig om waarde te hechten aan alledaagse zaken, zoals financiële administratie en taken in en rondom het huis. Veteranen kunnen het zicht op hun financiën kwijt zijn en met schulden kampen.

“Veteranen gaan doorgaans over een hoge drempel heen om hulp te zoeken.”

- veteraan en ex-geestelijk verzorger

Het zoeken van hulp vormt vaak een barrière. Dit heeft veel te maken met de militaire cultuur: militairen worden opgeleid om sterk en zelfvoorzienend te zijn en niet te klagen over ongemakken. Het vragen om hulp kan hiermee conflicteren. Voor militairen in dienst kan de defensieorganisatie ook in de weg staan. Zo vinden sommige militairen het lastig om aan te geven dat het niet goed gaat bij hun commandant, aangezien hij of zij ook over het functioneren oordeelt. Militairen zijn soms ook bang om hun baan te verliezen wanneer zij hulp zoeken, omdat het in hun optiek de suggestie kan wekken dat zij hun functie niet goed kunnen uitoefenen ('dan komt er een kruisje achter mijn naam').

Zorgverlening

Gaat het met de militair niet goed, dan kan Defensie hulp bieden bij de zorg voor psychische of lichamelijke klachten. Defensie biedt haar personeel verschillende vormen van zorg aan, zowel in Nederland als in het uitzendgebied. Dit varieert van tandzorg en een apotheek tot eerste hulp, evacuatie en repatriëring uit het missiegebied in het geval van ernstige verwondingen. Gewonde repatrianten worden behandeld in het Centraal Militair Hospitaal in Utrecht. Hierbij wordt de militair en zijn of haar thuisfront psychisch ondersteund. Het Militair Revalidatie Centrum Aardenburg in Doorn biedt patiënten onder meer revalidatiebegeleiding, training en protheses. Indien een militair of oud-militair geen veteraan is maar wel fysieke of mentale klachten heeft die aantoonbaar het gevolg zijn van militaire ervaringen krijgt hij de status van 'dienstslachtoffer' en heeft hij recht op dezelfde (na)zorg als veteranen.

Actieve militairen met psychische of psychosociale klachten door dienst of uitzending kunnen terecht bij verschillende instanties van de defensieorganisatie, zoals de Dienst Geestelijke Verzorging Defensie (vaak afgekort als GV), het Bedrijfsmaatschappelijk Werk (BMW) en de Militaire Geestelijke Gezondheidszorg (MGGZ).

Militairen die uit dienst zijn getreden kunnen met psychische gezondheidsklachten uiteraard terecht bij de (huis)arts, maar ook direct bij het Veteranenloket van het Nederlands Veteraneninstituut. Indien daartoe aanleiding is krijgt de veteraan via het Veteranenloket een zorgcoördinator toegewezen en zo mogelijk al een maatschappelijk werker. Wanneer dit niet afdoende is wordt de veteraan doorgeleid naar een civiele of militaire zorgverlener die is aangesloten bij het Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen (LZV). Ook het thuisfront kan terecht bij het Veteranenloket.

Het Veteranenloket biedt toegang tot zorg en dienstverlening van het ministerie van Defensie, het Nederlands Veteraneninstituut, het Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen (LZV), het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP) en het Veteranen Platform (VP) en maakt deze centraal bereikbaar via één website en telefoonnummer. Het Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen heeft als doel veteranen, dienstslachtoffers en hun relaties bij psychische en psychosociale problemen zorg te bieden.

Binnen het LZV is er sprake van een netwerk van verschillende GGZ instellingen verspreid over Nederland: de MGGZ, ARQ Centrum'45, Sinai Centrum, GGZ Drenthe, Reinier van Arkel, Jellinek en de Waag. Zij borgen samen de kwaliteit van de zorg voor veteranen.

Posttraumatische stressstoornis (PTSS)

Een minderheid van de mensen die ingrijpende gebeurtenissen heeft meegemaakt, ontwikkelt blijvende klachten. Wanneer de klachten ernstig of langdurig van aard zijn, kan specialistische geestelijke gezondheidszorg noodzakelijk zijn.

De bundeling van symptomen die mensen kunnen ervaren na blootstelling aan een feitelijke of dreigende dood, ernstige verwondingen of seksueel geweld, wordt ook wel posttraumatische stressstoornis (PTSS) genoemd. Het kan zijn dat mensen zelf deze ervaringen hebben meegemaakt, maar ook dat ze hiervan getuige zijn geweest of dat dit een direct familielid of naaste vriend is overkomen. Gemiddeld krijgt 4-5% van de veteranen de diagnose PTSS, zoals vastgelegd in de DSM-V. Aanverwante psychische aandoeningen, zoals depressie of angststoornissen, kunnen ook een rol spelen, welke naast een uitzending bijvoorbeeld ook te maken kunnen hebben met familie- of relatieproblemen.

De diagnose PTSS wordt gesteld wanneer onderstaande klachten dusdanig ernstig zijn dat het iemands dagelijks functioneren belemmert. De symptomen van PTSS zijn onder te verdelen in vier groepen:

1. Herbeleven van de gebeurtenissen uit de oorlog of geweldssituatie, bijvoorbeeld in nachtmerries of door opdringende nare herinneringen.
2. Vermijding van situaties, mensen, gedachten of gevoelens die aan de schokkende gebeurtenis herinneren.
3. Constante spanning en verhoogde waakzaamheid, wat zich kan uiten in bijvoorbeeld schrikreacties, concentratieproblemen en woede-uitbarstingen.
4. Negatieve gedachten en stemming, zoals negatieve overtuigingen over zichzelf, anderen en de wereld. Sombereheid, depressieve gevoelens en vervreemding van anderen zijn hier gevolgen van.

Afhankelijk van wat iemand heeft meegemaakt kunnen bepaalde prikkels, ook wel triggers genoemd, de herinneringen aan en belevingen van die ervaringen plotseling naar boven brengen of versterken. Daarmee worden oude gevoelens, zoals wantrouwen of angst weer opgeroepen. De sterkste triggers zijn vaak zintuigelijke waarnemingen gekoppeld aan de ervaring die een individu heeft meegemaakt, bijvoorbeeld:

- Geluiden: overkomende vliegtuigen en helikopters, hard pratende mensen, gillende kinderen of vuurwerk.
- Geuren: bepaalde geuren, zoals van houtskool, benzine of afval.
- Visuele beelden: mensen of nieuwe Nederlanders uit het inzetgebied die aan hun uitzending doen denken, geüniformeerde mensen, mensenmassa's, onoverzichtelijke sociale situaties (met de behoefte om bij de deur of nooduitgang plaats te nemen), felle lichten of juist diepe duisternis.

Ook als mensen geen PTSS-diagnose hebben, kunnen zij wel de impact van ingrijpende gebeurtenissen, zoals oorlogservaringen, merken in het dagelijks leven. Vaak wordt dit in het algemeen taalgebruik ook trauma genoemd. Onder militairen leeft nog weleens het idee dat PTSS een diagnose voor het leven is. Dat is niet altijd het geval: door behandeling kan iemand herstellen. Klachten kunnen verminderen of verdwijnen, wat niet betekent dat de traumatische ervaring geheel is verdwenen uit iemands leven – het is vooral onderdeel geworden van iemands leven.

“Sommige militairen hebben het gevoel dat een psycholoog recht door ze heen kijkt, dat kan beangstigend zijn.” - psycholoog en militair

Moral injury

Moral injury, in het Nederlands morele verwonding, verwijst naar ervaringen waarin belangrijke morele overtuigingen worden geschonden. Militairen kunnen op verschillende manieren morele schendingen meemaken: door zelf actief anderen te schaden, door schade aan anderen niet te hebben kunnen voorkomen, of door situaties waarin zij verraden worden. Morele schendingen kunnen leiden tot morele pijn. Voor sommigen is de impact zo groot dat het hun individueel en sociaal functioneren belemmert. In dat geval is er sprake van moral injury.

Morele pijn kan ontstaan als militairen het gevoel hebben dat ze niet in staat waren om leed te voorkomen. Dit kan bijvoorbeeld voorkomen bij (levens-)bedreigende situaties waarin veel op het spel stond. In de eigen beleving kon de militair niet snel genoeg reageren op een noodsituatie of was hij of zij niet in staat om een kameraad te redden. Morele pijn kan ook worden veroorzaakt als ze getuige zijn geweest van, of indirect betrokken waren bij, moreel overschrijdend gedrag van collega's of leidinggevend. In dit geval kunnen militairen zich ook verraden voelen door personen met autoriteit. Deze autoriteiten worden geacht moreel juist te handelen, maar vertonen in plaats daarvan moreel grensoverschrijdend gedrag of zetten anderen daartoe aan.

Soms kunnen de moraal van het militaire beroep of het mandaat van de uitzending in tegenspraak zijn met persoonlijke morele overtuigingen. Dan is er sprake van een moreel dilemma. Militairen worden voor hun gevoel gedwongen te kiezen tussen verschillende morele waarden, zoals het beschermen van burgers versus het volgen van bevelen. Directe betrokkenheid bij geweldplegingen, bij gevechtshandelingen of bij bevelen die negatieve gevolgen hadden voor anderen, kunnen als morele schending worden ervaren.

Gevoelens van morele pijn kunnen ontstaan na de uitzending, wanneer militairen terugkijken op hun ervaringen en zich afvragen of ze hebben gehandeld in overeenstemming met hun eigen morele waarden. Wanneer veteranen die pijn moeilijk kunnen verdragen of wanneer ze sterk negatief oordelen over zichzelf of anderen, kan een morele wond ontstaan.

Er is dan sprake van intense en aanhoudende gevoelens van schuld, schaamte of boosheid. Dit kan ook resulteren in sociaal terugtrekken en zelfbeschadigend gedrag. Daarnaast kunnen mensen zich moreel gedesoriënteerd voelen en worstelen met zingevingvragen.

In de specialistische geestelijke gezondheidszorg is steeds meer oog voor moral injury. Ook een geestelijke verzorger kan hierbij veel betekenen. Een geestelijk verzorger kan een luisterend oor bieden, waardoor militairen hun gevoelens en ervaringen zonder oordeel kunnen delen. Ze kunnen ook morele en spirituele begeleiding bieden, helpen bij het verwerken van morele conflicten en spirituele vragen, en militairen ondersteunen in hun zoektocht naar betekenis en zingeving na heftige ervaringen.

Sinds een aantal jaar worden terugkeerreizen naar uitzendgebieden georganiseerd. Het Nederlands Veteraneninstituut organiseert deze reizen ter erkenning voor Dutchbat-veteranen naar Bosnië, en andere organisaties organiseren dergelijke reizen ook naar Libanon. Het bezoeken van voormalige uitzendgebieden kan helend werken en helpen om uitzendervaringen in iemands leven te integreren en daarnaast bijvoorbeeld dienen als verzoening met de lokale bevolking.

C. Erkenning en waardering

Erkenning en waardering zijn speerpunten in het Nederlandse veteranenbeleid en van groot belang voor veel militairen. Het geeft hen het gevoel gewaardeerd te worden voor hun inzet en erkent de offers die zij hebben gebracht. Erkenning wordt als essentieel beschouwd voor het gevoel van eigenwaarde en daarmee voor het psychosociaal functioneren van het individu. Steun van familie, vrienden, collega's en de maatschappij kan voor die erkenning zorgen en kan de ontwikkeling of verergering van klachten voorkomen.

Een deel van de veteranen ervaart naar eigen gevoel onvoldoende erkenning en waardering. Militairen kunnen gefrustreerd raken door een gebrek aan erkenning voor hun inzet, zowel vanuit Defensie als vanuit de samenleving. Het gevoel dat de eigen organisatie en maatschappij hun ervaringen en inzet niet waardeert of begrijpt, kan in bepaalde gevallen leiden tot gevoelens van woede. Militairen verwachten daarnaast de bijzondere zorgplicht van Defensie vanwege de bijzondere offers die zij hebben gebracht. Tegelijkertijd zien veel militairen het als niet 'stoer' om daarop terug te vallen, wat voor een paradox zorgt.

*“Voor sommigen was hun diensttijd een mooie tijd, anderen kunnen een afkeer hebben van Defensie en boos zijn over hoe ze zijn behandeld.”
- zorgcoördinator veteranen*

Wat ook meespeelt is dat een deel van de Nederlandse burgers onbehagen ervaart bij het onderkennen van de geweldstaken van de krijgsmacht.

Nederlandse politici hebben bij de missies in Afghanistan benadrukt dat de troepen zo civiel en humanitair als mogelijk optraden, terwijl er wel degelijk zwaar is gevochten. Militairen kunnen het gevoel hebben het vuile werk te moeten opknappen in het buitenland, en dus uit het zicht van de Nederlandse samenleving. Dit is werk dat vervolgens niet door de burgers wordt begrepen en erkend.

Media, sociale media en beeldvorming

De berichtgeving van de media en de publieke beeldvorming van militairen en hun inzet spelen een rol in het leven van veteranen om verschillende redenen. Positieve media-aandacht kan bijdragen aan de erkenning en waardering voor de inzet en opofferingen van veteranen. Dit helpt hen zich gewaardeerd en gerespecteerd te voelen door de samenleving, wat kan bijdragen aan een gevoel van acceptatie en integratie. Documentaires, interviews en persoonlijke verhalen maken de realiteit van het leven als veteraan tastbaarder en toegankelijker voor het publiek. Door het publiek te informeren over militaire missies, de geschiedenis van oorlogen en de rol van de krijgsmacht, kunnen media bijdragen aan een beter begrip van de context waarin veteranen als militair hebben gediend.

Media en berichtgeving hebben ook een keerzijde. Media uiten geregeld kritiek op missies, van besluitvorming en nut, tot uitvoering en het gedrag van militairen. Volgens sommige veteranen kan de berichtgeving sensationeel van aard zijn en doet het geen recht aan hun ervaringen in het uitzendgebied. Voor veteranen die zich miskend voelen is dit soort berichtgeving aanleiding tot veel negatieve emoties, zeker wanneer hun voormalige werkgever (Defensie) het niet publiekelijk voor hen opneemt. Ze zullen hun gevoel versterkt zien dat Defensie en de bredere Nederlandse maatschappij hun veronachtzaamt. Andere veteranen kunnen negatieve berichtgeving naast zich neerleggen en zeggen dat het niet veel met hen doet, temeer omdat ze van zichzelf weten hoe ze zelf op uitzending gehandeld hebben.

Na de uitzending en na de uitdiensttreding hebben veteranen vaak nog regelmatig contact met elkaar. Ze vinden bij elkaar steun en erkenning. De kameraadschap van de militaire vorming en uitzending zal voor veel veteranen hun leven lang belangrijk blijven. Tegenwoordig zijn sociale media een middel om de relaties met hun oud-collega's te onderhouden. Er bestaan verschillende veteranengroepen, podcasts en YouTube-kanalen waarin bijvoorbeeld aandacht wordt besteed aan de impact van het militaire beroep. Over het algemeen zijn dit positieve *communities* waarin juist wordt gestimuleerd om meer te praten over moeilijke onderwerpen. Het kan ook zijn dat bepaalde sociale media ervoor zorgen dat een veteraan blijft hangen in problemen, minder de deur uitgaat of slachtofferschap volledig omarmt.

Monumenten en herdenkingen

In Nederland zijn er verschillende monumenten en herdenkingen ter ere van omgekomen Nederlandse militairen. Op 4 mei wordt de Nationale Dodenherdenking gehouden. Tijdens de Nationale Herdenking herdenkt Nederland allen – burgers en militairen – die in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld zijn omgekomen of vermoord; zowel tijdens de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheidsoorlog in Indonesië, als in oorlogssituaties en bij vredesoperaties daarna. Zestig Nederlandse veteranen vormen die dag het Erecouloir tussen het Paleis op de Dam en het Nationaal Monument. Op 5 mei (Bevrijdingsdag) vindt in een

Wageningen een Vrijheidsdefilé plaats, waarbij bijzondere aandacht is voor veteranen. Grote landelijke aandacht krijgt ook de jaarlijkse herdenking op 15 augustus bij het Indiëmonument in Den Haag, waarbij zowel de Japanse capitulatie als alle omgekomen burgers en militairen in en rond voormalig Nederlands-Indië en andere delen van Azië worden herdacht.

Herdenkingen zijn emotionele dagen voor sommige militairen, waarbij verdriet en blijdschap hand in hand kunnen gaan. Veteranen voelen zich tijdens een herdenking vaak verbonden met en gesteund door hun familie, lotgenoten of de maatschappij als geheel. Een aantal voorbeelden van herdenkingen en monumenten is hieronder beschreven.

In Roermond staat het Nationaal Indië-monument 1945-1962. Dit monument is opgericht ter nagedachtenis aan de ruim 6.200 Nederlandse militairen die in de periode tussen 1945 en 1962 in voormalig Nederlands-Indië of in Nederlands-Nieuw-Guinea zijn omgekomen.

In Roermond bevindt zich ook het Monument voor Vredesoperaties, dat Nederlandse militairen eert die zijn omgekomen tijdens vredesmissies. Het monument herdenkt de Nederlandse militairen die sinds het begin van de Korea Oorlog als gevolg van vredesoperaties zijn omgekomen. Elk jaar is daar op 28 oktober een fakkeltocht en een besloten herdenking voor nabestaanden van omgekomen militairen.

In Den Haag worden op 11 juli – de val van de Srebrenica-enclave in 1995 – de slachtoffers van de genocide in Srebrenica en de Nederlandse betrokkenheid bij de VN-missie aldaar herdacht. Er is nog geen fysiek monument. Meer recent wordt aangedrongen op de bouw van een monument.

De Erebegraafplaats Loenen is een belangrijke herdenkingsplaats voor Nederlandse militairen en verzetsstrijders die zijn omgekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog en latere conflicten. Jaarlijks vindt er een herdenking plaats op 4 mei. Het ereveld dient ook als rustplaats voor militairen die zijn omgekomen tijdens vredesmissies. Naast het ereveld is in 2020 de Nationale Veteranenbegraafplaats Loenen geopend. Op deze begraafplaats kunnen militairen worden begraven of bijgezet die de wens hebben uitgesproken om bij andere veteranen hun laatste rustplaats te krijgen. Ook kunnen erkende oorlogsslachtoffers er worden herbegraven.

Veteranendag

De Nederlandse Veteranendag, op de laatste zaterdag in juni, is sinds 2005 een nationale dag ter ere van alle Nederlandse veteranen. Deze dag biedt veteranen én burgers de kans om elkaar te ontmoeten, ervaringen te delen en waardering te tonen. De Nederlandse Veteranendag kent inmiddels vaste elementen, zoals een officiële opening in aanwezigheid van de koning, een medailleceremonie, een defilé en de mogelijkheid elkaar op het Malieveld te ontmoeten. Op het Malieveld vinden verschillende activiteiten plaats, worden toespraken gehouden, vinden live optredens plaats en is een plein vol stands waar veteranen en burgers allerlei relevante informatie kunnen vinden en onder het genot van een hapje en drankje herinneringen kunnen ophalen. Naast deze nationale Veteranendag organiseren diverse provincies en ongeveer 300 gemeenten op andere momenten ook nog regionale of lokale veteranendagen, in uiteenlopende vormen.

Medailles en onderscheidingen

Binnen de militaire organisatie worden erkenning en waardering expliciet uitgedragen middels vaandelopschriften en medailles op het uniform. Onderscheidingen worden toegekend aan militairen vanwege hun deelname aan bepaalde missies of vanwege bijzondere persoonlijke verdiensten. De Militaire Willems-Orde geldt als de hoogste onderscheiding voor daden van moed, beleid en trouw en kan aan individuele militairen, maar bijvoorbeeld ook aan eenheden worden toegekend.

Medailles kunnen veel betekenen voor veteranen en zijn daarnaast een manier voor veteranen onderling om te zien wie waar is geweest. Ook kunnen onderscheidingen worden toegekend voor verwondingen, zoals het Draaginsigne Gewonden. Hiervoor moet de militair echter zelf (of via zijn/haar commandant) een aanvraag doen. Dit stuit sommige militairen tegen de borst. Ook kunnen medailles en onderscheidingen vanwege hun symbolische waarde juist gevoelig liggen: sommigen vinden misschien dat zij de medaille niet hebben verdiend of vinden dat de medaille afdoet aan de werkelijke ervaren situatie en als een 'goedmakertje' wordt uitgereikt.

D. Ervaringsthema's

Individen beschouwen hun dienstitijd meestal als een belangrijke en vormende periode, met de uitzending doorgaans als een hoogtepunt. Een uitzending kan veel impact hebben op het leven van de militair. Dit betekent niet dat iedere militair op uitzending is geweest tijdens zijn/haar loopbaan. In deze paragraaf zal worden ingegaan op belangrijke ervaringsthema's die met name betrekking hebben op hoe veteranen terugkijken op hun dienstitijd en uitzending(en) en het functioneren in de burgersamenleving.

Frustratie

Terugkeer naar Nederland kan gepaard gaan met frustraties. Nadat militairen weken of maanden in een conflictgebied hebben geleefd, kan de terugkeer naar de Nederlandse maatschappij een cultuurshock genereren. Het civiele leven verschilt sterk van het militaire leven. Een bezoek aan de supermarkt kan gevoelens van frustratie oproepen. De hoeveelheid keuze van producten doet dan bijvoorbeeld verwend en oppervlakkig aan. Militairen zijn gewend aan een gestructureerde, hiërarchische omgeving waarin duidelijk is wat er van hen wordt verwacht. In de maatschappij kunnen ze daarom moeite hebben met de relatieve chaos en de soms vage verwachtingen en plichten. Ook kunnen militairen het gevoel hebben dat de maatschappij niet begrijpt, erkent of waardeert wat zij hebben meegemaakt en bijgedragen. Dit kan leiden tot woede, frustratie en een gevoel van onrechtvaardigheid.

Thuiskomst & transitie

Het weerzien met familie na een uitzending is meestal een emotionele gebeurtenis en kan ook overweldigend zijn. Verwachtingen bij het weerzien kunnen bijvoorbeeld anders zijn dan de werkelijkheid: mensen zijn in de tussentijd veranderd of misschien zijn er wel familieleden overleden of geboren in de periode waarin de militair uitgezonden was. In de tijd van afwezigheid van de militair is het leven van het thuisfront gewoon doorgedaan en hebben partners bijvoorbeeld verantwoordelijkheden overgenomen. De situatie in het uitzendgebied heeft daar geen invloed op gehad. Die realisatie dat het leven in Nederland gewoon is doorgedaan kan soms confronterend zijn. Ook kan de overstap naar een zelfstandig leven in de

burgermaatschappij als groot worden ervaren. Zowel tijdens de opleiding als tijdens missies zijn militairen namelijk ontlast van allerlei gewone taken en keuzes: de was wordt voor hen gedaan, het eten wordt gekookt en anderen bepalen wat je gaat doen en wat je aan moet trekken.

De militaire punctualiteit, orde, duidelijkheid in communicatie en saamhorigheid kunnen ook worden gemist in de nieuwe thuissituatie. Als militair kun je aan een uniform en de daarbij behorende rangtekens- en insignes in één oogopslag zien 'met wie je te maken hebt'. De burgermaatschappij kan in dit aspect als onvoorspelbaar worden gezien.

Schaamte & schuld

Er is in het stuk over moral injury besproken dat militairen schuld en schaamte kunnen ervaren om verschillende redenen. Bijvoorbeeld naar aanleiding van directe betrokkenheid bij geweld, morele dilemma's, het niet kunnen voorkomen van leed, twijfels over het eigen handelen, of betrokkenheid bij schadelijk gedrag van anderen. Daarnaast kunnen veteranen zich schuldig voelen over het feit dat ze de uitzending hebben overleefd, terwijl ze collega's hebben verloren. Militairen kunnen hierbij het gevoel hebben dat ze iets hadden kunnen of moeten doen om hun dood te voorkomen.

Spanning

Vlak na de uitzending staan militairen vaak nog 'aan'. De periode van verhoogde spanning en gevaar op uitzending kan nog lang in het fysiologisch systeem blijven zitten. Dit is heel normaal en kan ervoor zorgen dat sommige militairen zich moeilijk kunnen aanpassen aan het rustige burgerleven. Op uitzending is de militair gewend geraakt aan bepaalde gedragswaarden, zoals orde, discipline, directheid en alertheid. In het uitzendgebied zijn dit nuttige gedragingen: het helpt de militair om zijn of haar functie en taken goed uit te voeren en dragen bij aan veiligheid in onveilige situaties. Eenmaal thuis kan het zo zijn dat deze gedragswaarden botsen met de thuissituatie. Sommigen hebben nog sterk de behoefte om de lichamelijke spanning kwijt te kunnen, bijvoorbeeld door extreem veel te sporten. Anderen kunnen ook wat moeite hebben met het reguleren van lichamelijke agressie. Ook kan het taalgebruik soms nog vrij militair en 'hoekig' zijn vlak na de uitzending. Bij de meeste mensen gaat dit vanzelf weer weg. Met betrekking tot de langere termijn kiezen sommige militairen er bijvoorbeeld voor om na hun loopbaan bij Defensie bij andere geüniformeerde diensten te gaan werken, zoals de politie of arrestatieteams. Dit zijn beroepen die weer de adrenaline kunnen geven zoals militairen die voelden op uitzending.

Trots

De uitdagingen die veteranen tijdens hun dienstitijd en uitzending(en) hebben overwonnen kunnen een sterk gevoel van trots creëren. Mensen kunnen trots zijn op wie ze zijn geworden door hun dienstitijd, of trots zijn op eigen prestaties of die van hun eenheid. Trots is daarbij geen eenzijdig begrip en wordt gevoeld ten overstaande van iets of iemand: tegenover jezelf, meerderen, kameraden, of breder gezien tegenover de krijgsmacht en de Nederlandse staat. Met name de eenheid waartoe iemand langere tijd behoorde kan sterke gevoelens van trots losmaken. Gevoelens van trots kunnen ook betrekking hebben op gewelddoefening of moreel beladen situaties. Mensen kunnen bijvoorbeeld trots zijn op de vakbekwaamheid en manier waarop hun eenheid heeft gehandeld in gevechtssituaties. In een situatie van leven en dood kan trots dus gelden voor het behoud van leven ten koste van de dood.

Zingeving & verrijking

Veel veteranen geven aan dat de uitzending(en) een van de belangrijkste ervaringen in hun leven was, of misschien zelfs de beste tijd van hun leven. Sterke gevoelens van verbondenheid, de spanning, een verschil kunnen maken, en de vele indrukken van een andere cultuur en omgeving dragen er aan bij dat mensen zich nog nooit zo 'levend' hebben gevoeld. Daarnaast kunnen ervaringen van verlies en levensgevaar belangrijke levenslessen bieden en nieuwe betekenis aan het leven geven. Uitzendingen, maar breder gezien ook de algehele diensttijd, worden daarom door veel veteranen als een verrijking van hun leven gezien. Veel mensen zullen aangeven dat ze dat 'nooit hadden willen missen'. Veel veteranen kijken positief terug op hun diensttijd: het succesvol vervullen van je rol als militair of (thuisfront)partner, het zelfstandig volbrengen van een lange periode van huis of het gevoel bij te hebben gedragen aan een betere wereld, zijn daarin belangrijk.

Een militair kan soms levensbedreigende situaties meemaken of getuige zijn van ernstige armoede, onrecht, leed of de dood. Soms heeft de militair daar iets in kunnen betekenen, maar soms ook niet. Dit kan vragen oproepen over de zin van het leven en de soms goede leefomstandigheden in Nederland relativeren en doen verbleken. Wat is een mensenleven bijvoorbeeld waard? En hoe ga je om met geweld en de dood, waar je soms misschien zelf verantwoordelijk voor bent geweest?

Zingeving is daarom een belangrijk thema. Een geestelijk verzorger reist mee met militairen om over dit soort thema's van gedachten te wisselen en ook na diensttijd kunnen militairen de GV'er raadplegen. Zowel binnen als buiten Defensie zijn er op dit gebied verschillende initiatieven voor de militair beschikbaar, zoals lotgenotencontact, retraites of andere activiteiten.

Meer weten? Raadpleeg de volgende documenten, websites of video's

- **Publieksmonitor Veteranen en de Nederlandse Veteranendag:** het Nederlands Veteraneninstituut houdt jaarlijks een monitor onder de Nederlandse bevolking waarin wordt gemeten wat maatschappelijke opvattingen van de veteraan zijn. De Publieksmonitor is te vinden op de website van het Nederlands Veteraneninstituut via: <https://www.nlveteraneninstituut.nl/publicaties/publieke-opinie-missies-veteranen/>
- **De Veteranenmonitor 2021: Ervaringen, wensen en behoeften van veteranen:** het Nederlands Veteraneninstituut heeft een monitor gehouden onder een grote groep Nederlandse veteranen en hun ervaringen, wensen en behoeften in kaart gebracht. De Veteranenmonitor is te vinden op de website van het Nederlands Veteraneninstituut via: <https://www.nlveteraneninstituut.nl/publicaties/veteranenmonitor/>
- **Onderzoek: Veteraan, hoe gaat het met u?** Het Nederlands Veteraneninstituut voerde in 2015 en 2019 een vragenlijstonderzoek uit naar het welzijn van Nederlandse veteranen die de dienst hebben verlaten. Het onderzoek is, naast andere onderzoeken, te vinden op de website van het Nederlands Veteraneninstituut: <https://www.nlveteraneninstituut.nl/publicaties/veteraan-hoe-gaat-het-met-u/>
- **Documentaire Getekend, Veteranen in Therapie:** deze documentaire volgt een jaar lang cliënten en zorgprofessionals binnen het Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen (LZV) en biedt een inkijk in de therapieën en persoonlijke verhalen van Nederlandse veteranen met PTSS. De documentaire is te bekijken op NPO.nl.
- **Documentaire De Kist:** Kefah Allush interviewde oud-commandant der strijdkrachten Peter van Uhm over het omkomen van zijn zoon in Afghanistan. Te bekijken op NPO.nl.
- **Serie Mijn Missie:** in dit programma van Omroep Max keren veteranen terug naar het uitzendgebied, zoals Libanon, Cambodja, Kosovo, Bosnië en Irak. Te bekijken op NPO.nl.

Intermezzo:

Handvatten en tips voor een goed gesprek

Net als in ieder contact tussen mensen is het belangrijk om aandacht voor elkaar te hebben en goed te luisteren. In dit laatste intermezzo zal aandacht worden besteed aan bepaalde thema's of details waaraan bijvoorbeeld sommige veteranen extra waarde hechten. Ze kunnen handvatten bieden voor een beter gesprek.

Directheid

Buitenstaanders kunnen de militaire cultuur als vrij direct of zelfs bot ervaren. Directe en rechtlijnige communicatie is binnen het leger de norm. Deze communicatiestijl schept duidelijkheid en efficiëntie in situaties waarin snelle besluitvorming cruciaal is. Buiten de militaire setting kan dit echter overkomen als onpersoonlijk of weinig empathisch. Dit hoef je niet persoonlijk op te vatten.

Gevoelige/geheime informatie

Het kan gebeuren dat militairen tegen de gesprekspartner aangeven niks over de uitzending of bepaalde gebeurtenissen tijdens de missie te mogen vertellen. In sommige gevallen zullen ze jou dan alsnog deelgenoot maken van in hun ogen geheime en/of gevoelige informatie. Die verhalen kunnen heftig zijn, ook voor de toehoorder. Hoewel een militair er soms van uit gaat dat deze informatie strikt geheim moet blijven, mogen zijn ervaringen wel besproken worden in een behandeltraject. De regel is dat alles wat van nut is voor psychosociaal herstel, gedeeld mag worden met de behandelaar, die op zijn of haar beurt beroepsgeheim heeft.

Militaire spullen of accessoires

Een modelvliegtuig, een draaginsigne, medaille of een foto uit diensttijd, kunnen helpen in het aanknopen van een gesprek of het kweken van een vertrouwensband. Het kan een makkelijke gespreksopener zijn en, indien van toepassing, aangeven dat de betreffende zorgprofessional ook een militaire achtergrond heeft. Daarnaast kan het ook een fijne afleiding zijn tijdens zwaardere gesprekken. Let wel dat er een persoonlijk verhaal aan de betreffende spullen is gekoppeld en deze niet voor de vorm zijn neergezet. Er kan ook een keerzijde zitten aan het tonen van je betrokkenheid, bijvoorbeeld als een militair negatieve ervaringen heeft opgedaan en wantrouwen voelt tegenover je onpartijdigheid en beloofde privacy.

Zeg wat je doet, doe wat je zegt

Het militaire beroep draait om effectieve samenwerking en communicatie, waarbij soms veel op het spel kan staan. Sommige militairen zullen situaties hebben meegemaakt waarin zij niet voldoende waren ingelicht of het gevoel hebben gehad dat zij in de steek gelaten werden. Militairen waarderen vaak directheid, transparantie en eerlijkheid. Het motto 'zeg wat je doet, doe wat je zegt' kan een prettige richtlijn zijn. Wees op tijd en kom afspraken na, leg afspraken helder vast (bijvoorbeeld telefonisch of per email) en wees transparant in het proces waarbinnen je met veteranen werkt.

Achtergrondkennis

Het helpt om enige kennis te hebben van de militaire uitzending. Een militair kan je vragen of je kennis hebt van de historische context van de uitzending, of van je verwachten dat je dit hebt. Als je bepaalde kennis niet hebt waar de veteraan naar verwijst, dan kun je dit eerlijk toegeven en hem of haar vragen dit uit te leggen.

De informatie in het lexicon kan als basis voor achtergrondkennis dienen. Ook is er een begrippenlijst opgenomen met woorden en termen die in gesprek aan bod kunnen komen.

Gesprekstechnieken en actief luisteren

Voor een goed, respectvol gesprek met militairen is een aantal gesprekstechnieken aan te raden. Door een goed gesprek kunnen zij zich erkend en gehoord voelen. In deze paragraaf wordt ingegaan op de gesprekstechnieken actief luisteren, het stellen van (open) vragen en het vinden van aansluiting bij het verhaal van militairen.

• Actief luisteren

Luisteren begint met oprechte nieuwsgierigheid. Bij het luisteren is de houding belangrijk en kun je non-verbaal aangeven dat je de tijd neemt. Met oprecht en open luisteren bied je meer dan wanneer je met oplossingen komt. Zeg niet te snel: 'Ik begrijp het' of 'wat moet dat heftig geweest zijn voor je.' Laat iemand aan het woord. Luister zonder oordeel, straal met je gezichtsuitdrukking en lichaamshouding interesse en neutraliteit uit. In het luisteren gaat het om een open, actieve houding waardoor achterliggende gevoelens en gedachten kunnen worden erkend. Het gaat er niet om tegenstrijdigheden in het verhaal op te sporen of aan waarheidsvinding te doen.

• (Open) vragen stellen

Het stellen van vragen is zinvol, niet alleen om aandacht te tonen of uit nieuwsgierigheid, maar ook om de ander te helpen bij het ordenen van zijn of haar gedachten. Vragen moeten niet op een verhoor gaan lijken, maar moeten altijd open en uit belangstelling gesteld worden. Zorg dat de sfeer gelijkwaardig en zonder oordelen blijft. Probeer vragen waarin een oordeel besloten ligt te vermijden. Open vragen geven de militair de mogelijkheid om zelf te bepalen wat hij of zij vertelt en op welke manier. Wanneer het gesprek vooral feitelijk blijft, kun je meer naar de beleving vragen. Mogelijke manieren om vragen te stellen zijn:

- Vragen naar de feiten, die beginnen met hoe, wanneer en waar.
- Vragen naar emoties, bijvoorbeeld 'Wat voelde je toen?'
- Reflecterende vragen, bijvoorbeeld 'Hoe kijk je daar nu op terug?'
- Open vragen, bijvoorbeeld 'Kun je daar iets meer over vertellen?'
- Vragen zoals 'Hoe heeft wat je toen meemaakte je leven beïnvloed?'

• Aansluiting vinden

In het stellen van vragen is het belangrijk om aan te sluiten bij de ervaringen en behoeften van de militair. Militairen vinden het over het algemeen fijn als je hen vraagt naar hun carrière, naar welke functies ze hebben (gehad) en waar ze op uitzending zijn geweest. Dit kan een gesprek enigszins luchtiger maken en helpen bij het creëren van een band. Wanneer iemand aangeeft niet te willen praten of over een ander onderwerp begint, respecteer dit dan en dring niet verder aan. Het is belangrijk om er niet bij voorbaat vanuit te gaan dat iemand altijd moet en wil praten over zijn of haar uitzending of dat praten hierover voor iedereen nodig en goed is. Blijf daarbij ook goed bewust van je rol. Niet iedereen is een gespecialiseerde (trauma)therapeut, maatschappelijk werker of geestelijk verzorger die getraind is in het voeren van therapeutische gesprekken. Als jouw taak bijvoorbeeld praktische ondersteuning is, richt je daar dan ook in eerste instantie op. Het gesprek dat je voert moet functioneel en behulpzaam zijn voor de militair maar ook voor de hulp- of zorgverlener niet te belastend worden.

Index

A. Overzicht van Nederlandse missies

Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft de Nederlandse krijgsmacht aan meer dan honderd nationale en internationale missies deelgenomen. In dit overzicht staan alleen zeven grotere of spraakmakende missies uit de afgelopen 50 jaar vermeld. Omdat iedere inzet van een Nederlandse militair telt, verwijzen we graag naar een volledig overzicht van missies waaraan Nederland heeft deelgenomen op de website van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) via: <https://www.nimh.nl/themas/tijdslijn-militaire-geschiedenis-van-nederland/encyclopedie-internationale-vredesoperaties>.

LAND	JAAR	MISSIE
Libanon	1979-1985	UNIFIL
De Nederlandse troepenmacht deed aan vredeshandhaving in Libanon na het conflict aldaar, nadat het Israëliëse leger zijn troepen uit Zuid-Libanon had teruggetrokken.		
Irak	1991-heden	(o.a.) Operation Provide Comfort & SFIR
Operation Provide Comfort was gericht op humanitaire hulpverlening en het beschermen van Koerdische vluchtelingen in Noord-Irak na de Golfoorlog. Latere missies waren o.a. gericht op het bestrijden van ISIS.		
Cambodja	1992-1993	UNAMIC & UNTAC
De VN-missie ondersteunde bij het herstellen van vrede en stabiliteit in het door oorlog en genocide geteisterde land.		
Rwanda & Zaïre (Congo)	1993-1994	UNAMIR, UNOMIR & Operation Provide Care
Nederlandse militairen namen deel aan VN-missies in Rwanda en verleenden in 1994 humanitaire hulp aan Rwandese vluchtelingen in het oosten van de Democratische Republiek Congo.		
Voormalig Joegoslavië	1992-heden	(o.a.) UNPROFOR, IFOR, SFOR & EUFOR
Een VN-vredesmacht in voormalig Joegoslavië had als doel het handhaven van vrede en veiligheid, en het bieden van humanitaire hulp. Latere missies staan in het teken van wederopbouw en het handhaven van veiligheid.		
Afghanistan	2002-2021	(o.a.) ISAF & Task Force Uruzgan
Nederlandse troepen in Afghanistan waren betrokken bij wederopbouw, het handhaven van veiligheid en het trainen van Afghaanse veiligheidsdiensten.		
Mali	2014-2019	MINUSMA
Nederlandse troepen droegen bij aan het handhaven van vrede en veiligheid, en bij het inlichtingenverzamelings ten behoeve van de VN-vredesmissie.		

Voor meer informatie omtrent de verschillende missies waaraan Nederland heeft deelgenomen verwijzen wij naar het eerste intermezzo op pagina's 14-20 en de bovengenoemde website van het NIMH.

B. Begrippenlijst

In deze begrippenlijst zijn begrippen opgenomen die nuttig zijn om de ervaringen van militairen te begrijpen of die tijdens contact met een militair aan de orde kunnen komen. Deze lijst is niet compleet maar bevat een beperkte opsomming van militair jargon, voertuigen en wapensystemen waaraan militairen kunnen refereren. Het *Boekje Pienter* heeft een uitgebreidere lijst begrippen. Deze is te vinden op de website van het Nederlands Veteraneninstituut. Belangrijke thema's en onderwerpen uit dit lexicon zijn opgenomen in het begrippenregister.

.50: een zwaar machinegeweer, wordt uitgesproken als punt 50.

Adaptatieprogramma: een verblijf op een veilige, neutrale locatie na de uitzending van ca. 3 dagen.

Adelborst: een marineofficier in opleiding aan het Koninklijk Instituut voor de Marine.

AK-47: of Kalashnikov is een geweer van Russische makelij dat bekend staat om zijn wijdverspreide gebruik, door onder meer gewapende groepen in voormalig Joegoslavië en Afghanistan.

Apache: gevechtshelikopter gebruikt door de Koninklijke Luchtmacht. De Apache geldt als een zeer geavanceerd aanvals- en verdedigingswapen.

Blauwe hap: traditionele Indische maaltijd die op woensdag in de meeste kantines van Defensie wordt geserveerd.

Blauwhelmen: militairen die onder VN-vlag opereren dragen een blauwe helm waarop UN staat ('United Nations').

Buddy: een maatje of kameraad.

Cadet: officier in opleiding bij de Koninklijke Militaire Academie.

CDS: Commandant der Strijdkrachten, de hoogstgeplaatste militair binnen de Nederlandse krijgsmacht.

Chinook: transporthelikopter gebruikt door de Koninklijke Luchtmacht.

Colt: het Colt C-7 geweer, het standaard infanteriewapen van de Nederlandse krijgsmacht.

Dental fit: voordat militairen op uitzending gaan moeten zij gekeurd worden door de tandarts (om eventuele ontstekingen op uitzending te voorkomen). De keuring is onderdeel van de voorbereidingen en de term wordt ook wel gebruikt om aan te geven dat een militair volledig gereed is om te vertrekken.

DSI: Dienst Speciale Interventies, onderdeel van de Nationale Politie. Heeft de leiding over de speciale operaties van de politie en Defensie.

EOD: Explosieven Opruimingsdienst.

HESCO: omheiningblokken gevuld met grind die militairen binnen bases of schuttersputten tegen explosies of geweervuur beschermen (naar de fabrikant HESCO).

F-16: een multifunctionele straaljager, ingezet door de Koninklijke Luchtmacht. Het toestel kan bombardementen uitvoeren maar ook luchtgevechten uitvoeren.

F-35: de nieuwste multifunctionele straaljager van de Koninklijke Luchtmacht die de F-16's vervangen. Het toestel wordt ook wel Joint Strike Fighter (JSF) genoemd.

FUBAR: 'Fucked Up Beyond All Recognition'. Een Amerikaanse term die verwijst naar een situatie die niet meer te redden valt, ofwel een rotzooi is.

Groen gespoten: net als dat militaire voertuigen groene camouflagekleuren worden geverfd, worden burgers bij Defensie 'groen gespoten'. De term verwijst naar mensen die de militaire opleiding hebben afgerond en militair zijn geworden.

GV'er: geestelijk verzorger. Binnen Defensie zijn er verschillende denominaties, onder andere de Rooms-Katholieke GV'er, de Protestantse GV'er, de Humanistische GV'er en de Islamitische GV'er.

IEDs: improvised explosive devices zijn zelfgemaakte explosieven die vaak door niet-reguliere strijdkrachten gebruikt worden om militaire of civiele doelen te treffen. Ook wel bermbommen genoemd.

Jammer: een apparaat dat radiocommunicatie of signalen verstoort. Dit werd door Nederlandse troepen gebruikt om de ontploffing van bermbommen te voorkomen, door de activerende signalen te blokkeren.

Kadaver: verwijst naar een persoon. 'Bewegen/rammen met je kadaver' ofwel actie ondernemen.

Kanonnavoer: term waarmee vaak wordt verwezen naar soldaten bij de Landmacht of lagere rangen binnen Defensie, die in de strijd sneller zouden worden opgeofferd.

KCT: Korps Commandotroepen.

KIM: Koninklijk Instituut voor de Marine, een school in Den Helder waar officieren binnen de Marine worden opgeleid.

KL: Koninklijke Landmacht.

KLu: Koninklijke Luchtmacht.

KM: Koninklijke Marine.

KMA: Koninklijke Militaire Academie, een school in Breda waar officieren worden opgeleid.

KMar: Koninklijke Marechaussee.

Laro: een Land Rover, een ongepantserd voertuig dat veel wordt ingezet voor vervoer of verkenning.

Lima Bravo: met deze term wordt 'Lekker Belangrijk' bedoeld, verwijzend naar situaties of zaken die er weinig toe doen.

MARSOF: Netherlands Maritime Special Operations Forces, de speciale eenheid van het Korps Mariniers (onderdeel van de Marine).

Minimi: mini mitrailleur, een licht machinegeweer dat door infanteristen wordt gebruikt.

Mission creep: de veranderende en uitdijende doelen van een missie wanneer deze bezig is, vaak resulterend in nieuwe en meer taken voor de militair.

Natres: verwijst naar reservisten van het Korps Nationale Reserve.

Nukubu: 'nutteloze kutburger', een denigrerende benaming voor burgers, ook wel 'kubu' ('kutburger') genoemd.

OP: observatiepost, een strategisch geplaatste locatie die gebruikt wordt om observaties uit te voeren en informatie te verzamelen over vijandelijke activiteiten of om de omgeving te bewaken.

PAX: met PAX wordt ook wel een persoon aangeduid ('één pax'). De term komt van 'Person Available for Exercise', oftewel een beschikbaar persoon.

Quala: is een term die in Afghanistan wordt gebruikt om een ommuurd complex of vesting, vaak bestaande uit woningen en andere gebouwen, aan te duiden.

Roger: wordt onder militairen gebruikt als een standaardterm om aan te geven dat een boodschap is ontvangen en begrepen.

RPG: is een draagbare antitankraketwerper die vooral wordt gebruikt om gepantserde voertuigen vernietigen.

Rules of Engagement (ROE): de geweldsregels die voorschrijven wat een militair mag doen, passend binnen het mandaat van de missie.

SARC-ready: de 'Sea Acceptance and Readiness Checks' die bepalen of een schip gereed is om op oefening of uitzending te mogen gaan. Voorafgaand aan deze controle is de bemanning van een schip enkele weken bezig met het in gereed brengen van het schip.

Sitrep: komt van 'situation report', een rapport/beschrijving van de huidige militaire situatie.

Spijkerbroek: iemand die vanuit de burgermaatschappij de opleiding in gaat voor militair.

Sniper: scherpshutter die van lange afstanden en onder camouflage opereert.

Takenboek: matrozen in opleiding bij de Marine volgen een takenboek waarin handelingen staan uitgelegd. De term wordt minachtend gebruikt om aan te geven dat meer ervaren militairen zich nog gedragen alsof ze in opleiding zijn en niet voor zichzelf nadenken.

UXO: 'Unexploded Ordnance', een onontpofte bom of granaat (ook wel blindganger genoemd).

Uzi: een machinepistool dat decennia in gebruik is geweest door de Nederlandse krijgsmacht.

'Hepla' (herkenningsplaatje) of

Val-dood-plaatje: iedere militair draagt een identificatieplaatje (of 'dogtag') waarop persoonlijke gegevens staan vermeld, zoals naam, geboortedatum, bloedgroep en religie. Bij zware verwonding of overlijden kunnen artsen of collega's daarmee de betreffende persoon identificeren.

Viertonner: de DAF YA-4442 is een militaire vrachtauto met een laadbak en is veelvuldig ingezet tijdens militaire missies.

Weekendhuwelijk: tijdens de opleiding slapen de meeste militairen doordeweeks op de kazerne. Na de opleiding zijn militairen over het algemeen veel van huis, of zijn ze bijvoorbeeld genoodzaakt om op andere locaties van Defensie – welke verder verwijderd zijn van huis – te overnachten. De term 'weekendhuwelijk' verwijst naar het feit dat militairen daardoor weinig thuis zijn en alleen hun partner of familie in het weekend zien.

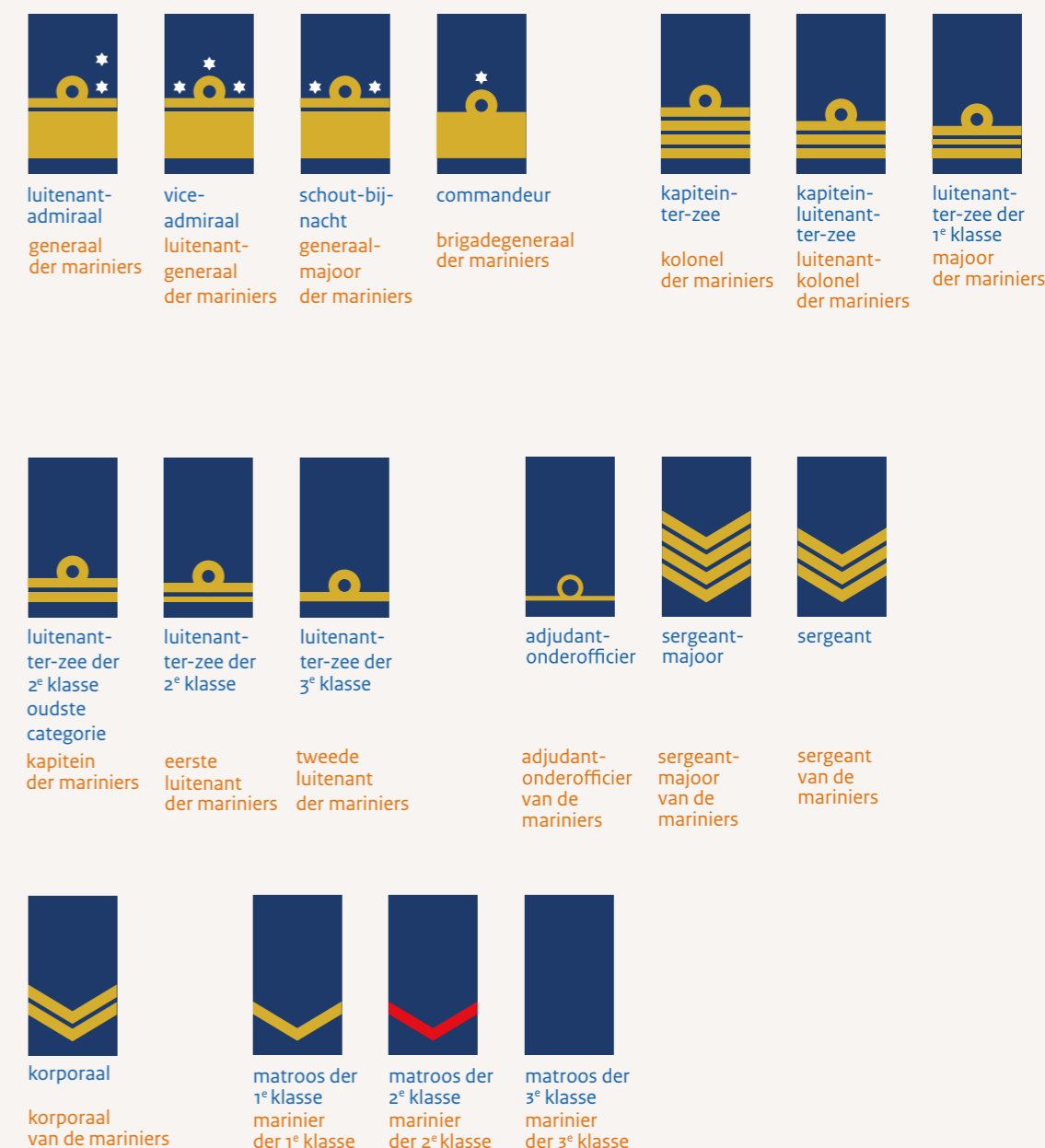
YPR: is een pantserrupsvoertuig dat wordt gebruikt voor het vervoer en de ondersteuning van infanterietroepen in oorlogsgebieden.

C. Rangen

De krijgsmacht is een hiërarchische organisatie en kent veel rangen. Onderstaand is een beknopt overzicht opgenomen van de hiërarchie van militaire rangen binnen de Nederlandse krijgsmacht.

Koninklijke Marine

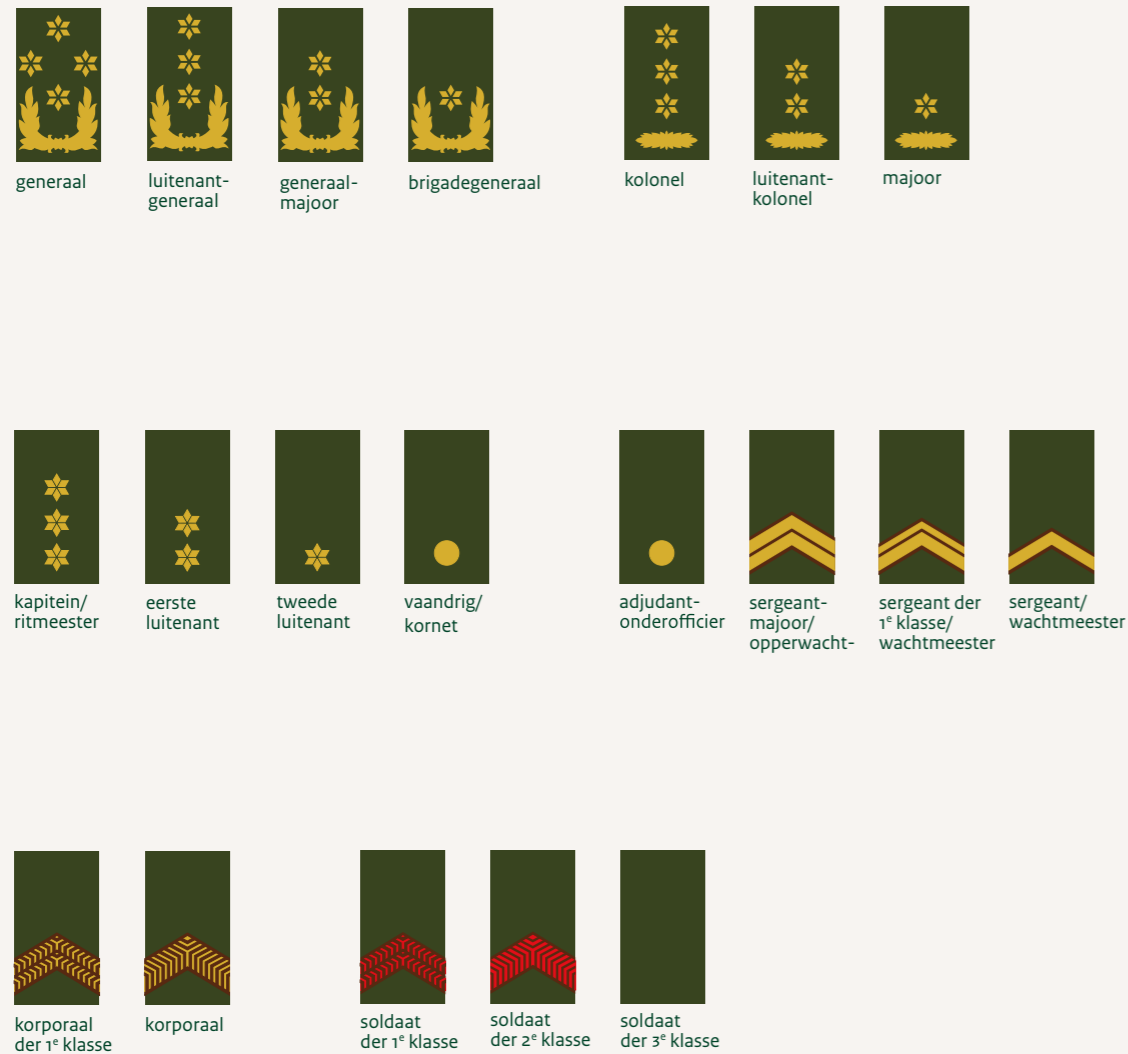
De rangen zijn ingedeeld per rangcluster (vlag- en opperofficieren, hoofd-officieren, subalterne officieren, onderofficieren, korporaals en manschappen). Bij de Koninklijke Marine behoort een korporaal tot de onderofficieren. Bij de marine is er een verschil tussen de rangonderscheidingstekens van onder-officieren en manschappen van vloot en mariniers. Bij de mariniers zit rood om de chevrons (v-tekens).

Koninklijke Landmacht

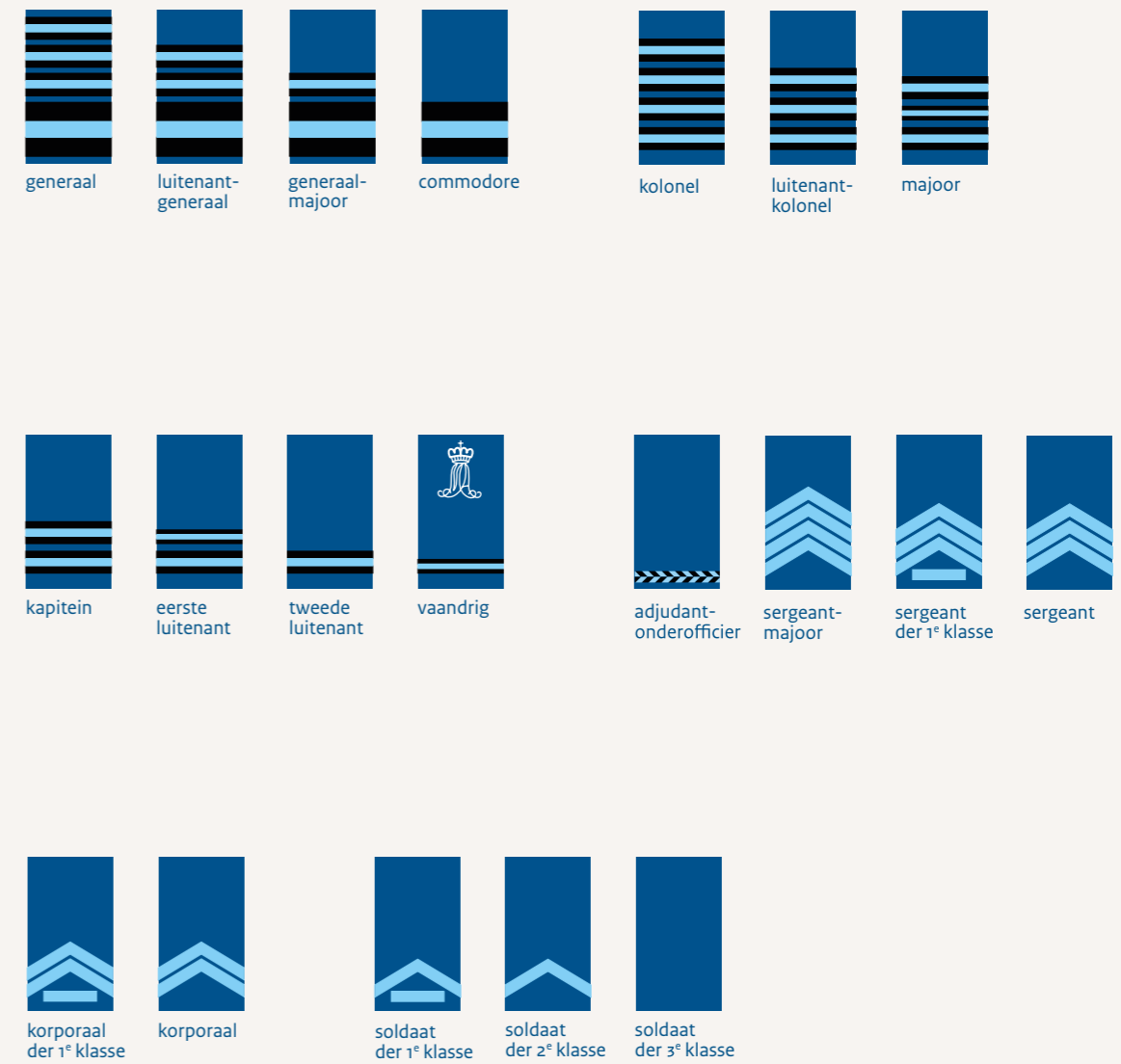
De rangen zijn ingedeeld per rangcluster (opperofficieren, hoofdofficieren, subalterne officieren, onderofficieren, korporaals en manschappen).

Bij cavalerie en militaire administratie zijn de rangonderscheidingstekens in de rang van korporaal tot en met sergeant-majoor/opperwachtmeester uitgevoerd in zilver.

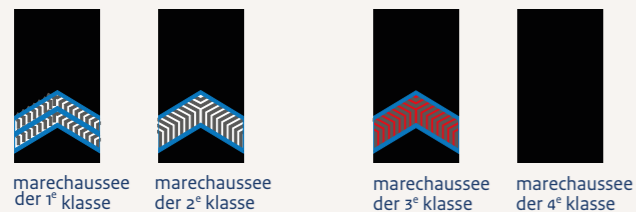
Koninklijke Luchtmacht

De rangen zijn ingedeeld per rangcluster (opperofficieren, hoofdofficieren, subalterne officieren, onderofficieren, korporaals en manschappen).

Koninklijke Marechaussee

De rangen zijn ingedeeld per rangcluster (opperofficieren, hoofdofficieren, subalterne officieren, onderofficieren, korporaals en manschappen).

D. Trefwoordenregister

In dit trefwoordenregister zijn de belangrijke thema's en onderwerpen binnen dit lexicon in alfabetische volgorde opgenomen met verwijzing naar het betreffende paginanummer.

A

Adaptatieprogramma **35**
 Afghanistan **17**
 Afscheid **22**
 Afstopping **24**
 ARQ Centrum'45 **39**
 Artikel 5 (NAVO) **14**

B

Balkan **16**
 Bedrijfsmaatschappelijk werk **35, 48**
 Beeldvorming **42**
 Bevrijdingsdag (5 mei) **42**
 Bivak **7**

C

Civiele taken **23**
 Civiel-militaire samenwerking (CIMIC) **8**
 Conservatieve cultuur **9**
 Commandant der Strijdkrachten **6**

D

Dienst Geestelijke Verzorging **38**
 Defensie **6, 9, 22, 37, 39, 42**
 Dienstplicht **6, 17, 32**
 Directheid **45, 49**
 Disciplined **9, 45**
 Discriminatie **25**
 Draaginsigne Gewonden **44**
 Dutchbat **16**

E

Enhanced Forward Presence **32**
 Erebegraafplaats Loenen **43**
 Erecouloir **42**
 Erkenning (en waardering) **31, 41, 42**
 EU (Europese Unie) **14**

F

Frontex **32**
 Frustratie **44**

G

Gevoelige/geheime informatie **49**
 Groepsbelangen (en kameraadschap) **10**

H

Herbelevingen **39**
 Herdenkingen (en monumenten) **42**
 Hiërarchie **9, 57**
 Humor **24**

I

Nationale Herdenking augustus **43**
 Individuele uitzending **21, 35**
 IFOR **17**
 ISAF **17**

J

Joegoslavië (voormalig) **16**

K

Kameraadschap (en groepsbelangen) **10, 42**
 Keuring **7**
 Klimaat **24, 28**

Koude Oorlog **5, 15**
 Korea Oorlog **16, 44**
 Korps Commandotroepen **6, 7**
 Korps Mariniers **6, 7**
 Kosovo **16, 17**
 Krijgsmacht(delen) **5**

L

Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen (LZV) **38**
 Landmacht (Koninklijke-) **6, 7**
 Leeftijdsontslag **36**
 Libanon **15, 16, 27**
 Lokale bevolking **18, 27, 27**
 Luchtmacht (Koninklijke-) **6, 7**

M

Mandaat **13, 14**
 Marechaussee (Koninklijke-) **6, 7, 23, 32**
 Marine (Koninklijke-) **6, 8, 14, 28, 35**
 MARSOFF **6, 7**
 Medailles (en onderscheidingen) **44**
 Media **42**
 Militaire vorming & opleiding **7, 8**
 Militaire Geestelijke **38**
 Gezondheidszorg (MGGZ) **38**
 MINUSMA **21**
 Missies **14, 15, 20, 32, 54**
 Monumenten (en herdenkingen) **42, 43**
 Motivatie **7**
 Moral injury **25, 40**
 Morele dilemma's **25, 45**
 Morele waarden **10, 40**

N

Nachtmerries **37, 39**
Nationale Dodenherdenking (4 mei) **42**
NAVO (Noord-Atlantische Verdragsorganisatie) **13, 14**
Nederlands
Veteraneninstituut **38, 41**
Nieuw-Guinea **15, 43**

O

Onderscheidingen (en medailles) **44**
Onrecht **25**
Ontslag **36**
Ontspanning **23, 27**
Ontgroening **10**
Oorlogsgeweld **26**
Operation Enduring Freedom **14**
Opleiding **7, 8**
Oproep **25**
Opwerktraject **21, 22**
Overgang na thuiskomst **35, 36, 37**
OVSE (Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa) **16**

P

Pensioen **37, 38**
Pesterij **26**
Plezier (en voldoening) **26**
Politie **37, 45**
PTSS (Posttraumatische Stresstoornis) **39, 40**

R

Repatriëring **23, 38**
Reservisten **8**
Rotatie **22**
Rules of engagement **14**

S

Samenwerking **26, 27**
Seedorf **5**
Schaamte en schuld **45**
SFOR **17**
Sociale media **42**
Sovjet-Unie **5, 15**
Spanning **45**
Special Forces **6, 7**
Sporten **26, 45**
Srebrenica **16, 43**
Stemmingsklachten **36**
Stress **27**

T

Taken & rollen (op uitzending) **22**
Taliban **13, 17, 18**
Task Force Uruzgan **18**
Terugkeer **35**
Terugkeerreizen **24, 41**
Thuisfront **27, 36, 38**
Thuiskomst (en transitie) **38, 46**
Tolken (Afgaanse-) **20**
Tradities **12**
Transitie (en thuiskomst) **34**
Trauma (zie PTSS en moral injury) **40**
Trigger **39**
Trots **45**

U

Uit dienst treden **36**
UNIFIL **15**
UNPROFOR **16**
Uruzgan **18**

V

Verlof **23, 36**
Vermijding **39**
Vermoeidheid **28**
Verrijking (en zingeving) **46**
Verveling **28**
Veteranendag **43**
Veteranenloket **38**
Veteranenstatus **31**
Veteranenwet **31**
VN (Verenigde Naties) **13**
Voldoening (en plezier) **26**
Vorbereiding uitzending **22**
Vredesafdwingende missie **14**
Vredeshandhavende missie **14**

W

Waardering (en erkenning) **41**
Waarnemingsmissie **14**
Weerzien **44**
Werkzaamheden uitzending **23, 27, 29**

Z

Zingeving (en verrijking) **46**
Zorg **37**

E. Bronnenlijst

- Algra, G., Elands, M., & Schoeman, J.R., 'The media and the public image of Dutch veterans from World War II to Srebrenica', *Armed Forces & Society* 33:3 (2007) 396-413.
- Algra, G., Groen, J., Werf, M. van der, Woensel, J. van, (red.), *Militaire ooggetuigen: Nederlands-Indië 1941-1949: Beleving, terugblik en doorwerking* (Utrecht, 2021).
- American Psychiatric Association, *Diagnostic and statistical manual of mental disorders. Fifth edition* (Arlington, 2013).
- Bijkerk, R., Elands M., & Kornaat, K., 'Oorlogen en vredesmissies', *Ervaringen van Nederlandse veteranen 1940-2010* (Amsterdam, 2010).
- Blom, B. C. E. M., June ter Heide, F. J., Nauta, B., Mooren, T. M., & Olf, M., 'Where am I in all of this?' Impact of a morally injurious mission on the home front of Dutchbat III military Veterans', *Journal of Military, Veteran and Family Health* 9:2 (2023) 19-26.
- Duel, J., Dirksen, M. & Reijnen, A., *De Veteranenmonitor 2021: Ervaringen, wensen en behoeften van veteranen* (Doorn, 2022).
- Giessen, M. van der, et al. (red.), *Veteranen: Veteranen en veteranenbeleid in Nederland* (Deventer, 2019).
- Klep, C. & Gils, R. van, *Van Korea tot Kabul: De Nederlandse militaire deelname aan vredesoperaties sinds 1945* (Den Haag, 2005).
- Molendijk, T., 'Moral injury en erkenning: Eenduidige verhalen over oorlog tegenover tegenstrijdige uitzendervaringen', in: Muller, D. & Kamp, E. (red.), *Moral injury: Verborgene littekens van het innerlijke strijdveld* (Delft, 2018).
- Molendijk, T., 'Moral injury in relation to public debates: The role of societal misrecognition in moral conflict-colored trauma among soldiers', *Social Science & Medicine*, 211 (2018) 314-320.
- Nauta, B., te Brake, H., & Raaijmakers, I., *Dat ene dilemma. Persoonlijke verhalen over morele keuzes op de werkvloer* (Amsterdam, 2019).
- Nazarov, A., Fikretoglu, D., Liu, A., Richardson, D., & Thompson, M., 'Help-seeking for mental health issues in deployed Canadian Armed Forces personnel at risk for moral injury', *European Journal of Psychotraumatology* 11:1 (2020).
- Olf, M., Raaijmakers, I., Te Brake, H., Haagen, J., Mooren, T., Nauta, B., Sleijpen, M., Steen, C., & Van Voorthuizen, M., *Focus op Dutchbat III: Onderzoek naar het welzijn van Dutchbat III-veteranen en de behoefte aan zorg, erkenning en waardering* (Diemen, 2020).
- Purcell, N., Koenig, C. J., Bosch, J., & Maguen, S., 'Veteran's Perspectives on the Psychosocial Impact of Killing in War', *The Counseling Psychologist* (2016) 1-38.
- Randles, R., & Finnegan, A., 'Veteran help-seeking behaviour for mental health issues: A systematic review', *BMJ Military Health* 168 (2022) 99-104.
- Reijnen, A. & Duel, J., 'Loneliness among veterans in the Netherlands', *Occupational Medicine* 69.8-9 (2019) 610-616.
- Reijnen, A. & Duel, J., *Veteraan, hoe gaat het met u? Onderzoek naar het welbevinden van de Nederlandse veteraan* (Doorn, 2019).
- Schok, M. & Kleber, R., 'Betekenis als een missie: Zingeving na oorlogs- en vredesoperaties', *Psychologie & Gezondheid* 39 (2011), 77-93.
- Snel, C., 'Diversiteit heikel punt', *Defensiekrant* 40 (2020). https://magazines.defensie.nl/defensiekrant/2020/40/02_diversiteit_40
- Reuver, Y. van, *Veteran under Construction: Identification Processes Among Dutch Veterans Who Served in Military Missions in Lebanon, Srebrenica, and Uruzgan* (Nijmegen, 2022).
- Van den Berg, H., Scagliola, S. & Wester, F. (red.), *Wat veteranen vertellen: Verschillende perspectieven op biografische interviews over ervaringen tijdens militaire operaties* (Amsterdam, 2010).
- Wertheim, W., 'Jij bent als militair toch ook uitgezonden geweest?', *Impact Magazine* 7.4 (2023).

